

Jürgen Habermas

A RACIONALITÁS FOGALMÁNAK IDEIGLENES MEGHATÁROZÁSA*

... (1) Maradjunk először a racionalitásfogalom szűkebb értelemben vett kognitív megfogalmazásánál, ahol a fogalmat kizárólag a deskriptív tudás használatára vonatkoztatva definiáltuk. Ez a fogalom két különböző irányba fejleszthető tovább.

Ha a propozicionális tudásnak a célirányos cselekedetekben levő nem-kommunikatív használatából indulunk ki, akkor már eleve a *kognitív-instrumentális racionalitás* azon fogalma mellett hozunk előzetes döntést, amely, az empirizmuson keresztül, erősen hatott a modernség önmegértésére. E fogalom magában hordja a sikeres önérvényesítés konnotációját, amit a kontingens környezet feltételei feletti informált rendelkezés, valamint a hozzájuk való intelligens alkalmazkodás tesz lehetővé. Ha viszont a propozicionális tudásnak beszédcselekvésekben való kommunikatív alkalmazásából indulunk ki, akkor egy tágabb, a logoszra vonatkozó régebbi elképzelésekhez kapcsolódó másik racionalitásfogalom mellett hozunk előzetes döntést.¹⁶ A *kommunikatív racionalitásnak* ez a fogalma olyan konnotációkat hordoz magában, amelyek végső soron az érvelő beszéd kényszermentesen egyezkedő, konszenzusteremtő erejének központi jelentőségű tapasztalatára vezethetők vissza. Az érvelő beszédben a különböző résztvevők túllépnek saját, kezdetben csak szubjektív nézeteiken, és az ésszerűen motivált meggyőződések közösségi mivoltának köszönhetően megbizonyosodnak az objektív világ egysége és életösszefüggésük interszubjektivitása felől.¹⁷

Tegyük fel, hogy „p” vélemény azt az azonos tudáskészletet reprezentálja, amivel A és B rendelkezik. Mármost A (mint a beszélők egyike) részt vesz egy kommunikációban, és „p” kijelentést tesz, miközben B mint (egyedüli) cselekvő egy olyan eszközt választ, amelyet a „p” vélemény alapján egy adott helyzetben alkalmasnak talál arra, hogy egy kívánt effektust érjen el. A és B *ugyanazt* a tudást használják *különböző* módon. Az egyik esetben a megnyilatkozás tényekre való vonatkoztatása és megindokolhatósága lehetővé teszi a kommunikáció résztvevői számára a megegyezést valamiről, ami a világban végbe-

* Részlet Jürgen Habermas: *Theorie des Kommunikativen Handelns* című művéből (I. kötet 28–71. o.) A fejezet címe: Rationalität eine vorläufige Begriffsstimmung.

megy. A megnyilatkozás racionalitása szempontjából konstitutív, hogy a beszélő „p” kijelentése bírálható érvényességi igénnyel lép fel, amelyet a hallgató elfogadhat, vagy visszautasíthat. A másik esetben a cselekvési szabály tényekre való vonatkoztatása és megindokolhatósága lehetővé teszi a sikeres beavatkozást a világba. A cselekvés racionalitása szempontjából konstitutív, hogy a cselekvő cselekvését egy, a „p” igazságát implikáló tervre alapozza, amely szerint a cél adott körülmények között megvalósítható. Egy állítás csak akkor nevezhető racionálisnak, ha a beszélő teljesíti azokat a feltételeket, amelyek az illokúciós cél – a kommunikáció még legalább egy résztvevőjével megegyezni valmiről, ami a világban létezik – eléréséhez szükségesek; egy célirányos cselekvés csak akkor nevezhető racionálisnak, ha a cselekvő teljesíti azokat a feltételeket, amelyek a szándék – sikeresen beavatkozni a világba – megvalósításához szükségesek. Mindkét kísérlet meghiúsulhat – a kívánt konszenzus nem jön létre, a várt effektus nem következik be. E kudarcok jellege is a megnyilatkozás racionalitását bizonyítja – a kudarcok megmagyarázhatók.¹⁸

A racionalitás elemzése mindkét vonalon a propozicionális tudás és az objektív világ fogalmaiból indul ki; a felsorolt esetek azonban különböznek a propozicionális tudás *felhasználásának módjában*. Az egyik használati szempontból az *instrumentális beavatkozás*, a másiktól a *kommunikatív megegyezés* jelenik meg mint a racionalitás télosza. Az elemzés különböző irányokba vezet, attól függően, melyik szempontra koncentrálnak.

Röviden vázolnám a két pozíciót. Az első pozíció, amelyet az egyszerűség kedvéért „realistának” nevezek, a világnak mint a fennálló esetek összességének az ontológiai előfeltételezéséből indul ki, hogy ezen az alapon tisztázza a racionális viselkedés feltételeit (a). A másik pozíció, amelyet „fenomenológiai” nevezhetünk, transzcendentális fordulatot ad ennek a kérdésfeltevésnek, és arra a körülményre reflektál, hogy azoknak, akik racionális viselkedést tanúsítanak, maguknak is előfeltételezniük kell egy objektív világot (b).

(a) A realista megelégedhet azoknak a feltételeknek az elemzésével, amelyeket egy cselekvő szubjektumnak teljesítenie kell ahhoz, hogy célokat tűzzön ki, és realizálja őket. E modell szerint a racionális cselekvések alapvetően a létező tényállások világába való célirányos és a siker alapján ellenőrizhető beavatkozásokként jellemezhetők. Max Blauk egész sor olyan feltételt nevez meg, a melyeket egy cselekvésnek teljesítenie kell, hogy többé-kevésbé racionálisnak (reasonable) számítson, és egy kritikai megítélés (dianoetic appraisal) számára hozzáférhető legyen:

1. Only actions under actual or potential control by the agent are suitable for dianoetic appraisal...
2. Only actions directed towards some end-in-view can be reasonable or unreasonable...
3. Dioanetic appraisal is relative to the agent and to his choice of end-in-view...
4. Judgments of reasonableness are appropriate only where there is partial knowledge about the availability and efficacy of the means...
5. Dioanetic appraisal can always be supported by reasons.¹⁹⁰

Ha a racionalitásfogalmat a célirányos, azaz problémamegoldó cselekvések vezérfonala mentén bontjuk ki,²⁰ akkor egyébként a „racionális”-nak egy má-

sodlagos nyelvi használata is érthetővé válik. Hiszen beszélünk néha egy inger kiváltotta magatartás „racionalitásáról”, egy rendszer állapotváltozásának „racionalitásáról”. Ezek a reakciók problémák megoldásaiként *értelmezhetők*, anélkül, hogy a megfigyelő a megfigyelt reakció interpolált *célszerűségéhez céltevékenységet* rendelne, és ezt a tevékenységet egy döntésképes, propozicionális tudást felhasználó szubjektum cselekvésének tulajdonítaná.

Egy külső vagy belső ingerre reagáló organizmus viselkedése, egy önszabályozó rendszer környezet által kiváltott állapotváltozása értelmezhető ugyan *kvázicselekvésként*, mégpedig úgy, mintha abban egy szubjektum cselekvőképessége nyilatkozna meg,²¹ de racionalitásról ebben az esetben csak átvitt értelemben beszélhetünk. Ugyanis a racionális megnyilatkozások számára megkövetelt megindoklóképesség azt jelenti, hogy a szubjektum, akinek a megnyilatkozást tulajdonítjuk, alkalmas körülmények között *maga* képes indokokat megnevezni.

(b) A fenomenológus nem követi feltétlenül a célirányos vagy problémamegoldó cselekvések vezérfonalát. Ő ugyanis egy objektív világ ontológiai előfeltételezéséből nem egyszerűen csak kiindul, hanem azt problémává teszi azzal, hogy olyan feltételekre kérdez rá, amelyek között egy kommunikációs közösség tagjai számára egy objektív világ egysége konstituálódik. A világ csak azáltal tesz szert objektivitásra, hogy beszéd- és cselekvőképes szubjektumok egy közössége *számára* egy és ugyanazon világmente *érvényes*. Az absztrakt világfelfogás szükséges feltétel ahhoz, hogy kommunikatív módon cselekvő szubjektumok egyetértést érjenek el valamiről, ami a világban előfordul, vagy amit abba meg kell tenni. Ugyanakkor ezzel a *kommunikációs praxissal* bizonyosodnak meg közös életösszefüggésükről, az interszubjektíve birtokolt *életvilágról*. Ezt azoknak az interpretációknak az összessége határolja, melyeket a résztvevők mint háttértudást feltételeznek. A fenomenológusnak tehát, hogy a racionalitásfogalmat tisztázza, meg kell vizsgálnia a kommunikatív úton elért konszenzus feltételeit; azt kell elemezni, amit Melvin Pollner A. Schützre hivatkozva „mundane reasoning”-nek nevez: „That a community orients itself to the world as essentially constant, as one which is known and knowable in common with others, provides that community with the warrantable grounds for asking questions of a particular sort of which a prototypical representative is: 'How come, he sees it and you do not?'”²⁰⁰

E modell szerint a racionális megnyilatkozások értelmes, kontextusukban értelmezhető cselekvésekként jellemezhetők, amelyekkel a cselekvő valamilyen, az objektív világban levő dologra hivatkozik. A szimbolikus megnyilatkozások érvényességi feltételei egy, a kommunikációs közösség által interszubjektíve birtokolt háttértudásra utalnak. Ezen életvilágbeli háttér számára minden disszenzus sajátos jellegű kihívást jelent: „The assumption of a commonly shared world (életvilág) does not function for mundane reasoners as a *descriptive assertion*. It is not falsifiable. Rather, it functions as an incorrigible specification of the relations which exist *in principle* among a *community of perceivers' experiences* of what is purported to be the same world (objektív világ)... In very gross terms, the anticipated unanimity of experience (or, at least of accounts of those experiences) presupposes a community of others who are deemed to be observing the same world, who are psychically constituted so as

to be capable of veridical experience, who are motivated so as to speak 'truthfully' of their experience, and who speak according to recognizable, shared schemes of expression. On the occasion of a disjuncture, mundane reasoners are prepared to call these and other features into question. For a mundane reasoner, a disjuncture is compelling grounds for believing that one or another of the conditions otherwise thought to obtain in the anticipation of unanimity, did not. For example, a mundane solution may be generated by reviewing whether or not the other had the capacity for veridical experience. Thus, 'hallucination' 'paranoia', 'bias', 'blindness', 'deafness', 'false consciousness' etc., in so far as they are understood as indicating a faulted or inadequate method of observing the world, serve as candidate explanations of disjunctures. The significant feature of these solutions – the feature that renders them intelligible to other mundane reasoners as possibly correct solutions – as that they bring into question not the *world's intersubjectivity* but the adequacy of the methods through which the world is experienced and reported upon."²³⁰

A kommunikatív racionalitásnak ebbe az átfogóbb, fenomenológiai megalapozású fogalmába beilleszthető a kognitív-instrumentális racionalitás realista megalapozású fogalma. Vannak ugyanis belső kapcsolatok egyrészt a dolgok és események decentralált érzékelésének és manipulációjának képessége, másrészt a dolgokról és eseményekről való interszubjektív megegyezés képessége között. Ezért választja J. Piaget a *társadalmi kooperáció* kombinált modelljét, mely szerint több szubjektum kommunikatív cselekvés révén koordinálja beavatkozását az objektív világba.²⁴ Csak akkor jönnek létre kontrasztok, ha – mint az empirista hagyományok alapján – a kommunikatív racionalitástól megpróbáljuk *elválasztani* azt a kognitív-instrumentális racionalitást, mely a deskriptív tudás monologikus alkalmazását tükrözi, pl. olyan fogalmakkal mint a beszámíthatóság és az autonómia. Csak a beszámítható személyek viselkedhetnek racionálisan. Ha racionalitásukat a célirányos beavatkozások sikerén mérjük, akkor elég annyit követelni, hogy alternatívák között választani és (néhány) környezeti feltételt ellenőrizni tudjanak. Ha viszont racionalitásukat a megegyezési folyamatok sikerén mérjük, akkor nem elégedhetünk meg ezekkel a képességekkel. A kommunikatív cselekvés összefüggéseiben csak az tekinthető beszámíthatónak, aki egy kommunikációs közösség tagjaként cselekvését interszubjektíve elismert érvényességi igények szerint tudja orientálni. A beszámíthatóság különféle felfogásaihoz különféle autonómiafogalmakat rendelhetünk. A nagyobb mértékű kognitív-instrumentális racionalitás jobban függetlenít azoktól a korlátozásoktól, melyeket a kontingens környezet állít a célirányosan cselekvő szubjektum önérvényesítése elé. A nagyobb mértékű kommunikatív racionalitás megnöveli egy kommunikációs közösségen belül a játéktérrel a cselekvések kötöttség nélküli koordinálása és a cselekvési konfliktusok konszenzuális megszüntetése számára, (ha ezek szűkebb értelemben vett kognitív disszonanciákra vezethetők vissza).

A zárójelben hozzáfűzött megszorításra szükség van, ha a kommunikatív racionalitás fogalmát az állító kijelentések vezérfonala mentén bontjuk ki. M. Pollner is leszűkíti a „mundane reasoning”-et azokra az esetekre, amelyekben az objektív világ valamely dologáról keletkezik disszenzus.²⁵ De a szemé-

lyek racionalitása nyilvánvalóan nemcsak abban a képességben mutatkozik meg, hogy tényekről konszenzust teremtsenek, és hatékonyan cselekedjenek.

(2) A megalapozott állítások és a hatékony cselekvések bizonyosan a racionalitás jelei. Az olyan beszéd- és cselekvőképes szubjektumokat, akik tényeket és cél-eszköz-viszonyokat illetően lehetőség szerint nem tévednek, racionálisnak nevezzük. De nyilvánvalóan vannak a megnyilatkozásoknak más típusai is, amelyek jól megindokolhatók, mégsem léphetnek fel igazság- vagy sikerigényekkel. A kommunikáció összefüggéseiben nemcsak azt nevezzük racionálisnak, aki állít valamit, és ezt egy bírálóval szemben meg is tudja indokolni azzal, hogy a megfelelő evidenciákra utal; azt is racionálisnak nevezzük, aki egy fennálló normát követ, és cselekedetét bírálójának igazolni is tudja azzal, hogy egy adott szituációt a legitim viselkedési elvárások fényében magyaráz meg. Sőt azt is racionálisnak nevezzük, aki egy kívánságot, egy érzést vagy egy hangulatot őszintén kinyilvánít, egy titkot elárul, egy tettet bevall stb., majd az így feltárt élmény hitelességét úgy bizonyítja be a bírálónak, hogy az élményből gyakorlati következtetéseket von le, és a továbbiakban konzisztensen viselkedik.

Normavezérelt cselekvéseknek és expresszív önábrázolásoknak is, az állító beszéd-cselekvésekhez hasonlóan, ugyanolyan jellegűk van, mint az értelmes, kontextusukban értelmezhető megnyilatkozásoknak, melyekhez bírálható érvényességi igény kapcsolódik. Ezek tények helyett normákra és élményekre vonatkoznak. A cselekvő azzal az igénnyel lép fel, hogy viselkedése egy legitimként elismert normatív kontextusra vonatkoztatva helyes, vagy hogy egy számára privilegizált módon hozzáférhető élmény expresszív kifejezése őszinte. Ezek a megnyilatkozások is félresikerülhetnek, mint az állító beszéd-cselekvések. Ezek racionalitása számára is konstitutív egy bírálható érvényességi igény interszubjektív elismerésének lehetősége. A normavezérelt cselekvésekben vagy expresszív megnyilatkozásokban megtestesülő tudás azonban nem tényállapotokra utal, hanem normák előírt érvényességére és élmények megjelenítésére. Velük a beszélő nem utalhat az objektív világ valamely dologára, hanem csak a közös társadalmi vagy a mindenkori saját, szubjektív világában levő valamely dologra. Ezen a helyen megelégszem azzal az előzetes utalással, hogy vannak olyan kommunikatív aktusok, amelyeket a világhoz való *másfajta* viszonyulás jellemez, és *másfajta* érvényességi igényekhez kötődnek, mint az állító kijelentések. Azok a kijelentések is teljesítik a racionalitás központi feltételét: megalapozhatók és bírálhatók, amelyek hasonló módon kötődnek a normatív helyesség és a szubjektív hitelesség igényéhez, mint más aktusok a pozicionális igazság és hatékonyság igényéhez. Ez a megnyilatkozások azon típusára is vonatkozik, amelyekhez nem járul egyértelmű érvényességi igény, tehát az *evaluatív (értékelő) megnyilatkozásokra*, amelyek se nem egyszerűen expresszívek, nem pusztán egy szubjektív érzést vagy szükségletet fejeznek ki, se nem norma vezéreltek, azaz nem konformak egy generalizált viselkedési elvárással. És mégis jól (meg)indokolhatók az ilyen evaluatív megnyilatkozások: vakáció iránti óhaját, egy őszi tájhoz való vonzódását, pacifizmusát, kollégái iránti féltékenységet egy bírálóval szemben értékítéletek segítségével magyarázhatja meg a cselekvő. Az értékminták nem rendelkeznek az interszubjektíve elismert normák általánosságával, de nem is egyszerűen egyéniek. Mindazonáltal

tal különbséget teszünk azoknak a mintáknak az ésszerű és ésszerűtlen használata között, amelyekkel egy kulturális és nyelvi közösség tagjai szükségleteiket interpretálják. R. Norman ezt a következő példával világítja meg: „To want simply a saucer of mud is irrational, because some further reason is needed for wanting it. To want a saucer of mud because one wants to enjoy its rich river-smell is rational. No further reason is needed for wanting to enjoy the rich river-smell, for to characterize what is wanted as 'to enjoy the rich river-smell' is itself to give an acceptable reason for wanting it, and therefore this want is rational.”²⁶⁰

A cselekvők racionálisan viselkednek mindaddig, míg az olyan predikátumokat mint a fűszeres, vonzó, idegen, szörnyű, utálatos stb. úgy használják, hogy életviláguk más tagjai felismerhessék e leírások között saját, hasonló szituációkra adott reakcióikat. Ha viszont az értékmintákat olyan önkényesen használják, hogy már nem számolhatnak egy kulturálisan bejátszott megértéssel, akkor idioszinkretikusan viselkednek. Az ilyen egyéni értékelések között lehetnek innovatív jellegűek is. Ezek természetesen autentikus kifejezőmódjukkal tűnnek ki, pl. egy műalkotás érzéki, azaz esztétikai formájával. Az idioszinkretikus megnyilatkozások ezzel szemben merev mintákat követnek, jelentéstartalmuk nem a költői beszéd vagy a kreatív alakítás ereje által válik hozzáférhetővé, és csak privatisztikus jellegük van. E megnyilatkozások spektruma az olyan ártalmatlan hóbortoktól, mint pl. a rohadt almák szagolgatása, egészen az olyan klinikai esetekig terjed, mint pl. a nyílt térségektől való irtózás. Aki a rohadt almákra adott libidinózus reakcióját a „bódító”, „mélységes”, „szédítő” illatra való hivatkozással, aki a nyílt térségektől való irtózását ezek „bénító”, „ólmos”, „szívó” ürességével magyarázza, az aligha talál megértésre a legtöbb kultúra *mindennapi* kontextusában. Ezekre az eltérőnek érzett reakciókra nem terjed ki a mozgósított kulturális értékek *igazoló* ereje. Ezek a határesetek csak azt bizonyítják, hogy azok az állásfoglalások, valamint óhajok és érzések szenzibilitásai is, amelyek értékítéletekben fejezhetők ki, indokokkal és érvekkel állnak belső viszonyban. Aki beállítódásaiban és értékeléseiben olyan privatisztikusan viselkedik, hogy nem tudja ezeket az értékmintákra való hivatkozással megmagyarázni és plauzibilissé tenni, az nem viselkedik racionálisan.

Összefoglalásul azt mondhatjuk, hogy a normavezérelt cselekvések, expresszív önabrázolások és értékelő megnyilatkozások egy olyan kommunikációs praxissá egészítik ki az állító (konstatív) beszédcselekvéseket, amely konszenzus megteremtésére, megőrzésére és megújítására törekszik az életvilág háttere előtt, mégpedig egy olyan konszenzusára, amely a bírálható érvnyességi igények interszubjektív elismerésén alapszik. E praxis racionalitása abban mutatkozik meg, hogy egy kommunikatív úton elért megegyezésnek *végző soron* indokokra kell támaszkodnia. És azoknak a racionalitása, akik ebben a kommunikációs praxisban résztvesznek, azon mérhető, hogy megnyilatkozásaikat *megfelelő körülmények között* meg tudják-e indokolni. A mindennapi kommunikációs praxisban meglevő racionalitás tehát az érvelési praxist jelöli meg olyan felsőbb instanciaként, amely lehetővé teszi, hogy a kommunikatív cselekvést más eszközökkel folytassák, ha egy disszenzus a mindennapi

gyakorlattal nem küszöbölhető ki, s ugyanakkor az erőszak közvetlen vagy stratégiai alkalmazása sem kívánatos. Ezért úgy vélem, hogy a kommunikatív racionalitás fogalmát, amely az egyetemes érvényességi igények egy eddig még nem tisztázott szisztematikus összefüggésére vonatkozik, érvelésmélettel kell explicálni a célnak megfelelően.

Érvelésnek azt a beszédtypust nevezzük, amelyben a résztvevők vitatott érvényességi igényeket tematizálnak, és megkísérlik ezeket érvekkel alátámasztani vagy bírálni. Az *érv* olyan indokokat tartalmaz, amelyek valamilyen rendszer szerint egy problematikus megnyilatkozás *érvényességi igényéhez* kapcsolódnak. Az érv „ereje” egy adott kontextusban az indokok nyomosságán mérhető; ez többek között abban mutatkozik meg, hogy az érv a diszkurzus résztvevőit meg tudja-e győzni, azaz képes-e őket a mindenkori érvényességi igény elfogadására motiválni. Ennek alapján egy beszéd- és cselekvőképes szubjektum racionalitását aszerint is megítélhetjük, hogy egy érvelés résztvevőjeként adott esetben hogyan viselkedik. „Anyone participating in an argument shows his rationality, or lack of it, by the manner in which he handles and responds to the offering of reasons for or against claims. If he is 'open to argument', he will either acknowledge the force of those reasons or seek to reply to them, and either way he will deal with them in a 'rational' manner. If he is 'deaf to argument', by contrast, he may either ignore contrary reasons or reply to them with dogmatic assertions, and either way he fails to deal with the issues 'rationally’.”²⁷⁰ A racionális megnyilatkozások megindoklálképességének a racionálisan viselkedő személyek részéről az a készség felel meg, hogy alávéssék magukat a bírálatnak, és szükség esetén szabályszerűen vegyenek részt az érvelésekben.

A racionális megnyilatkozások bírálhatóságuk folytán *javíthatók*: korrigálhatjuk a félresikerült kísérleteket, ha sikerül a hibát azonosítanunk. A *megindoklás* felfogása összefonódik a *tanulással*. A tanulási folyamatokban is fontos szerepet játszik az érvelés. Így azt a személyt, aki a kognitív-instrumentális tartományban megalapozott véleményeket nyilvánít ki, és hatékonyan cselekszik, racionálisnak nevezzük; csak hogy ez a racionalitás véletlen marad, ha nem jár együtt a hibákból, a hipotézisek cáfolatából és a beavatkozások kudarcából való tanulás képességével.

A negatív tapasztalatok produktív *feldolgozásának* médiuma az *elméleti diszkurzus*, azaz az érvelésnek az a formája, amelyben a kontroverz igazságigények tematizálódnak. A morális-gyakorlati tartományban hasonló a helyzet. Racionálisnak nevezzük azt a személyt, aki cselekvéseit a fennálló normatív kontextusokra való hivatkozással igazolni tudja. Még inkább érvényes ez arra, aki egy normatív cselekvési konfliktus esetén belátóan cselekszik, tehát nem követi sem az érzelmeit, sem a közvetlen érdekeit, hanem azon igyekszik, hogy a vitát morális nézőpontból pártatlanul ítélje meg, és konszenzuálisan vessen véget neki. Azt a médiumot, ahol hipotetikusán ellenőrizhető, hogy egy tényszerűen elismert vagy akár el nem ismert cselekvési norma pártatlanul igazolható-e, *gyakorlati diszkurzusnak* nevezzük. Ez az érvelésnek az a formája, amelyben a normatív helyesség igénye válik témává.

A filozófiai etikában még egyáltalán nem számít vitán felülinek, hogy a cse-

lekvesi normákhoz kapcsolódó érvényességi igények, amelyekre parancsok vagy előíró mondatok támaszkodnak, az igazságigények mintájára diszkurzív úton beválthatók. De a mindennapi életben nem bocsátkozna morális érvelésekbe senki, aki intuitíve nem abból az erős előfeltevésből indulna ki, hogy az érintettek körében alapjában véve elérhető egy megindokolt konszenzus. Ez, úgy vélem, felfogásunk alapján a normatív érvényességi igények *értelméből* szükségszerűen adódik. A cselekvési normák érvényességi tartományukat illetően azzal az igénnyel lépnek fel, hogy a mindenkor szabályozást igénylő anyagra való tekintettel egy *minden* érintett számára *közös* érdeket fejezzenek ki, és ezért általános elismerésre találjanak; ennél fogva minden érvényes normának olyan feltételek között, amelyek a kooperatív igazságkeresés motívumán kívül minden más motívumot semlegesítenek, alapvetően meg kell találnia minden érintett racionálisan motivált beleegyezését is.²⁸ Erre az intuitív tudásra támaszkodunk mindig, amikor morálisan érvelünk; ezekben a preszuppozíciókban gyökerezik a „moral point of view”.²⁹ Ez még nem jelenti szükségképpen azt, hogy ez a laikus intuíció a valóságban is rekonstruktív módon igazolható; mindenesetre én személy szerint ebben az etikai alapkérdésben egy kognitivistikus pozíció felé hajlok, amely szerint a gyakorlati kérdések alapján véve eldönthetők érvelés útján.³⁰ Ez a pozíció nyilván csak akkor védhető, ha a gyakorlati diszkurzusokat, amelyeket a mindenkori *érintettek* interpretált szükségleteihez való belső viszony jellemez, nem asszimiláljuk túl gyorsan az elméleti diszkurzusokba, amelyeket a *megfigyelő* interpretált tapasztalataihoz való viszony jellemez.

Nemcsak a kognitív-instrumentális és a morális-gyakorlati tartományok rendelkeznek reflexív médiummal, hanem az értékelő és expresszív megnyilatkozások is.

Racionálisnak nevezzük azt a személyt, aki szükséglettermészetét a kulturálisan begyakorolt értékminták fényében értelmezi; de igazán csak akkor, ha a szükségletinterpretáló értékmintákhoz maga is reflexív beállítódást tud kialakítani. A kulturális értékek a cselekvési normáktól eltérően nem lépnek fel általános igénnyel. Az értékek esetleg *pályáznak* interpretációkra, amelyek között az érintettek egy köre *adott esetben* le tud írni és normává tud tenni egy közös érdeket. Az interszubjektív elismerés udvara, amely a kulturális értékek körül képződik, még egyáltalán nem jelent kulturálisan általános, sőt univerzális beleegyezési képesség iránti igényt. Ezért azok az érvelések, amelyek értékminták igazolására szolgálnak, nem teljesítik a diszkurzusok feltételeit. Prototipikus esetben az *esztétikai kritika* formájával rendelkeznek.

Ez az érvelésnek egy olyan formáját variálja, amelyben az értékminták, egyáltalán nyelvünk értékelő kifejezéseinek alkalmassága válik témává. Ez per se az irodalom-, művészet- és zenekritika fejtegetéseiben indirekt módon történik. Az indokoknak ebben a kontextusban az a sajátos funkciójuk, hogy egy művet vagy egy ábrázolást úgy mutassanak be, hogy az egy példaszerű tapasztalat autentikus kifejezéseként, egyáltalán az autentikusság iránti igény megtestesüléseként felismerhető legyen.³¹

Egy megindokolt esztétikai felismerés által érvényesnek nyilvánított mű azután a maga részéről egy érv helyébe léphet, és pontosan azoknak a mintáknak

az elfogadása érdekében emelhet szót, amelyek szerint autentikus műnek számít. Ahogy a gyakorlati diszkurzus indokai annak kimutatására szolgálnak, hogy az elfogadásra ajánlott norma egy általánosítható érdeket fejez ki, úgy az esztétikai kritika indokai arra szolgálnak, hogy a felismerést irányítsák, és a mű autenticitását olyan evidenssé tegyék, hogy ez a tapasztalat maga is racionális motívummá váljon a megfelelő értékminták elfogadásában. Ez a meggondolás plauzibilissé teszi, hogy miért tartjuk az esztétikai érveket kevésbé kényszerítőknak, mint az olyanokat, amelyeket a gyakorlati, netán az elméleti diszkurzusokban használunk.

Hasonló a helyzet egy pszichiáter érveivel is, aki arra specializálódott, hogy az analizáltat a saját expresszív megnyilatkozásaival szemben reflexív beállítódásra bírja. Racionálisnak nevezzük ugyanis, mégpedig különös nyomatékkal, annak a személynek a viselkedését is, aki képes és kész is megszabadulni az illúzióktól, mégpedig olyanoktól, amelyek nem (ténybeli) tévedésen, hanem (saját élményekre vonatkozó) öncsaláson alapulnak. Ez vonatkozik a saját vágyak és hajlamok, érzések és hangulatok megnyilatkozásaira, amelyek őszinteség iránti igénnyel lépnek fel. Sok helyzetben nyomós okai vannak a cselekvőnek arra, hogy élményeit mások elől elrejtse, vagy hogy interakciós partnerét megtévessze saját „igaz” élményeit illetően. Ekkor nem támaszt őszinteségigényt, esetleg csak szimulálja azt azzal, hogy stratégiailag viselkedik. Az ilyenfajta megnyilatkozások objektíve nem bírálhatók őszintétlenségük miatt, sokkal inkább intencionált sikerük alapján kell megítélni őket. Őszinteségük (hitelességük) alapján az expresszív megnyilatkozások csak egy megegyezésre törekvő kommunikáció kontextusában mérhetők.

Aki rendszeresen téved önmagát illetően, irracionálisan viselkedik; aki azonban képes arra, hogy irracionalitását felismerje, az nemcsak egy ítélőképes és célracionálisan cselekvő, egy morálisan belátó és gyakorlatilag megbízható, egy érzékenyen értékelő és esztétikailag fogékony szubjektum racionalitásával rendelkezik, hanem azzal az erővel is, hogy saját szubjektivitásával szemben reflexív módon viselkedjen, és áttekintse azokat az irracionális korlátokat, amelyeknek kognitív, morális és esztétikai-gyakorlati megnyilatkozásai rendszeresen alá vannak vetve. Egy ilyen *önreflexiós folyamatban* is szerepet játszanak az indokok; az érvelés hozzátartozó típusát Freud az orvos és az analizált közötti beszélgetés modelljén vizsgálta.³² Az analitikus beszélgetésben a szerepek aszimmetrikusak, az orvos és a páciens nem proponensként és opponensként viselkedik. A diszkurzus feltételei csak a terápia sikeres befejezése után teljesíthetők. Ezért az érvelésnek azt a formáját, amely a rendszeres öncsalások felderítésére szolgál, *terapeutikus kritikának* nevezem.

Végül egy másik, de szintén reflexív síkon annak az interpretátornak a viselkedési módjai találhatók, aki a makacs megegyezési nehézségek láttán arra kényszerül, hogy a megegyezés eszközeit tegye a kommunikáció tárgyává, hogy a bajt orvosolja. Racionálisnak nevezzük azt a személyt, aki megegyezésre készen viselkedik, és a kommunikáció zavaraira olyan módon reagál, hogy a nyelvi szabályokra reflektál. Itt egyrészt a szimbolikus megnyilatkozások érthetőségének és jólformáltságának ellenőrzéséről van szó, arról a kérdésről tehát, hogy a szimbolikus kifejezések szabályszerűen, azaz az előállítási szabá-

lyok megfelelő rendszere szerint jönnek-e létre. Ehhez modellként a lingvisztikai vizsgálat szolgálhat. Másrészt a megnyilatkozások jelentésének explikációjáról van szó – egy olyan hermeneutikai feladatról, amelyhez a fordítás gyakorlata kínálkozik alkalmas modellként. Irracionálisan viselkedik, aki dogmatikusan használja saját kifejezőeszközeit. A *magyarázó (explikatív) diszkurzus* ezzel szemben az érvelésnek olyan formája, amelyben a szimbolikus kifejezések érthetőségét, jólformáltságát vagy szabályszerűségét nem feltételezik naívan vagy vitatják el, hanem mint kontroverz igényt teszik témává.³³

Fejtegetéseinket úgy foglalhatjuk össze, hogy a racionalitást beszéd- és cselekvőképes szubjektumok diszpozíciójaként értelmezzük. A racionalitás olyan viselkedési módokban nyilvánul meg, amelyek mindig jól megindokolhatók. Ez azt jelenti, hogy a racionális megnyilatkozások egy objektív megítélés számára hozzáférhetők. Ez minden olyan szimbolikus megnyilatkozásra vonatkozik, amelyhez legalább implicit módon érvényességi igények kapcsolódnak (vagy olyan igények, amelyek egy bírálható érvényességi igénnyel belső viszonyban állnak). A kontroverz érvényességi igények minden explicit felülvizsgálata a kommunikáció egy olyan igényes formáját követeli meg, amely eleget tesz az érvelés feltételeinek.

Az érvelések olyan viselkedést tesznek lehetővé, amely sajátos értelemben számít racionálisnak: az explicit hibákból való tanulást. Míg a racionális megnyilatkozások bírálhatósága és megindoklóképessége csupán *utal* az érvelés lehetőségére, addig a tanulási folyamatok, amelyekkel elméleti ismereteket és morális belátásokat szerzünk, az evaluatív nyelvet újítjuk meg és bővítjük ki, tévedéseket és megérzési nehézségeket küszöbölünk ki, *rá vannak utalva* az érvelésre.

(3) *Kitérő az érveléselméletre*

Az eddig inkább csak intuitíve bevezetett racionalitásfogalom az érvényességi igények egy olyan rendszerére vonatkozik, amelyet – mint a 2. ábra mutatja – egy érveléselmélettel kellene megvilágítani. Ez az elmélet azonban egy tiszteltetreméltó, Arisztotelészig visszavezethető filozófiai hagyomány ellenére is csak a kezdeteknél tart. Az érvelés logikája a formális logikával ellentétben nem szemantikai egységek (mondatok) közötti következtetési összefüggésekre vonatkozik, hanem pragmatikus egységek (beszédcselekvések) közötti belső, esetenként nem-deduktív kapcsolatokra, amelyekből érvek állnak össze. Az elmélettel alkalmanként az *informális logika* neve alatt találkozunk.³⁴ Az informális logika kérdéseivel foglalkozó első nemzetközi szimpózium számára a szervezők – utólag – a következő indokokat és motívumokat nevezték meg:

„– Serious doubt about whether deductiv logic and the standard inductive logic approaches are sufficient to modell all, or even the major, forms of legitimate argument.

– A conviction that there are standards, norms, or advice for argument evaluation that are once logical – not purely rhetorical or domainspecific – and at the same time not captured by the categories of deductiv validity, soundness and inductive strenght.

Érvelési típusok

Az érvelés formái	A vonatkozó tárgy	Kérdéses kijelentések	Kontroversz (ellentmondásos) érvényességi igények
elméleti diszkurzus		kognitív-instrumentális	állítások igazsága; teológiai cselekvések hatékonysága
gyakorlati diszkurzus		morális-gyakorlati	cselekvési normák helyessége
esztétikai kritika		értékelő	értéksztenderdek helyénvalósága
terapeutikus kritika		expresszív	kifejezések hitelessége
magyarázó diszkurzus		– – –	érthetőség, illetve a szimbolikus kifejezések formáltsága

- A desire to provide a complete theory of reasoning that goes beyond formal deductive and inductive logic.
- A belief that theoretical clarification of reasoning and logical criticism in non-formal terms has direct implications for such other branches of philosophy as epistemology, ethics and the philosophy of language.
- An interest in all types of discursive persuasion, coupled with an interest in mapping the lines between the different types and the overlapping that occurs among them.”³⁵

Ezek az elvek egy olyan pozíciót jeleznek, amelyet St. Toulmin „The Uses of Argument”³⁶ c. úttörő vizsgálatában fejlesztett ki, és amelyből a „Human Understanding”-ről³⁷ folytatott tudománytörténeti vizsgálataiban indult ki.

Toulmin egyrészt azokat az *abszolutisztikus* felfogásokat vizsgálja, amelyek az elméleti megismerést, a morális-gyakorlati belátásokat és esztétikai értékeléseket deduktíve kényszerítő érvekre vagy empirikusan kényszerítő evidenciákra vezetik vissza. Ha az érvek a logikai következtetés értelmében kényszerítőek, semmi szubsztanciálisan újat nem hoznak felszínre; és ha egyáltalán szubsztanciális tartalmuk van, olyan evidenciákra és szükségletekre támaszkodnak, amelyek több leírási rendszer segítségével és váltakozó teóriák fényében különbözőképpen interpretálhatók, és ezért nem nyújtanak ultimatív alapot. Másrészt Toulmin ugyanúgy bírálja a *relativisztikus* felfogásokat is, amelyek nem világítják meg a jobb érv sajátosságosan kényszer nélküli kényszerét, és az érvényességi igények, valamint a proposíciók igazságának vagy a normák helyességének univerzalisztikus konnotációit nem veszik figyelembe: „Toulmin argues that neither position is reflexive; that is, neither position can account for its 'rationality' within its own framework. The absolutist cannot call upon another – First Principle to justify his initial First Principle to censure the status of the doctrine of First Principles. On the other hand, the relativist is in the peculiar (and self-contradictory) position of arguing that

his doctrine is somehow above the relativity of judgments he asserts exist in all other domains.³⁸⁰

Ha azonban a megnyilatkozások érvényessége sem empirikus módon nem nyilvánul meg önmagától, sem abszolút módon nem megindokolható, akkor pontosan azok a kérdések vetődnek fel, amelyekre az *érvelés logikájának* kell megadnia a választ: Hogyan lehet megalapozni olyan érvényességi igényeket, amelyek kérdéssé váltak? Mi tesz néhány, releváns módon érvényességi igényekre vonatkozó érvet és ezzel indokot erősebbé vagy gyengébbé más érvekkel szemben?

Az érvelő beszédet háromféle szempontból szemlélhetjük. Ha *folyamatként* szemléljük, a kommunikációnak egy valószínűtlen, azaz eszményi feltételeknek kielégítően megfeleltetett formájáról van szó. Ebből a szempontból megkísérlem az érvelés általános kommunikatív feltételeit egy eszményi beszédhelyzet *meghatározottságaiként* megadni.³⁹ Lehet, hogy ez a javaslat részleteiben nem kielégítő; de helyesnek tartom továbbra is azt az intenciót, hogy rekonstruáljuk az általános szimmetriafeltételeket, amelyeket minden kompetens beszélőnek, ha egyáltalán be akar kapcsolódni egy érvelésbe, kielégítettnek kell feltételeznie. Az érvelés résztvevőinek általánosan feltételezniük kell, hogy kommunikációjuk struktúrája tisztán formálisan leírható ismertetőjegyek alapján kizár minden (a megegyezési folyamatra kívülről ható vagy a folyamatból adódó) kényszert, kivéve a jobb érv kényszerét (és ezzel a kooperatív igazságkeresésen kívül minden más motívumot kikapcsol). Ebből a nézőpontból az érvelést a megegyezésre orientált cselekvés *más eszközöket használó, reflexívvé vált folytatásaként* foghatjuk fel.

Ha az érvelést *eljárásként* szemléljük, akkor az interakció egy *speciálisan szabályozott* formájáról beszélhetünk. A diszkurzív megegyezési folyamat a proponensek és az opponensek közötti kooperatív munkamegosztás formájában olyan szabályozást kap, hogy a résztvevők

- egy problematikusvá vált érvényességi igényt tematizálnak, és
- a cselekvés- és tapasztaláskényszertől megszabadulva, hipotetikus beállítódással
- indokokkal és csakis indokokkal vizsgálják, hogy a proponens által védeltetett igény jogos-e vagy sem.

Végül szemlélhetjük az érvelést egy harmadik nézőpontból is: ennek az a célja, hogy olyan nyomós, intrinzikus tulajdonságok alapján *állítson elő* meggyőző érveket, amelyekkel az érvényességi igények beválthatók vagy visszautasíthatók. Az érvek olyan eszközök, amelyek segítségével elérhető a proponens kezdetben hipotetikus érvényességi igényének interszubjektív elismertetése és ezzel a vélemény tudássá transzformálható. Az érveknek általános struktúrája van, amelyet Toulmin – mint az közismert – a következőképpen jellemez. Az érv két tényezőből tevődik össze: egy problematikus megnyilatkozásból, amelyhez egy bizonyos érvényességi igény járul (conclusion) és egy okból (ground), amellyel ezt az igényt etablirozni kell. Az ok egy szabály (következtetési szabály, elv, törvény, stb.) segítségével nyerhető (warrant). Ez különféle evidenciákra támaszkodik (backing). Bizonyos esetekben az érvényességi igényt módosítani vagy korlátozni kell (modifier).⁴⁰ Ez a javaslat is tökélete-

sítésre szorul, különösen ami az érvelés különböző síkja közötti differenciálást illeti, de minden érvelésmélet az előtt a feladat előtt áll, hogy megadja a nyomós érvek általános tulajdonságait. Ehhez ugyan szükségeltetik az érvekben alkalmazott mondatok formálszemantikai leírása, de nem elégséges.

A felsorolt három analitikus aspektus megadhatja azokat az elméleti szempontokat, amelyek szerint az arisztotelészi kánon ismert diszciplínái elválaszthatók egymástól: a retorika az érveléssel mint *folyamattal* foglalkozik, a dialektika az érvelés pragmatikus *eljárásaival*, a logika pedig ennek eszközeivel (*produktumaival*). Az érvelések valójában mindegyik szempontból *más* struktúrát mutatnak: egy ideális, a represszió és az egyenlőtlenség ellen különleges módon immunizált beszédhelyzet struktúráit; aztán a jobb érvekért folytatott ritualizált verseny struktúráit; végül olyan struktúrákat, amelyek az egyes érvek felépítését és ezek egymás közötti viszonyait határozzák meg. De e három mód közül magában véve egyik sem alkalmas arra, hogy az érvelésben immanensen meghúzódó racionalitás kifejlődését megmutassa. Az érvelésekhez kötődő alapvető intuíciónkat a folyamat-aspektusból leginkább azzal a szándékkal jellemezhetjük, amely az *egyetemes hallgatóság* meggyőzésére és az általános egyetértés elérésére irányul; az eljárás-aspektusból azzal a szándékkal, amely a hipotetikus érvényességi igényekről folytatott vitának egy racionálisan motivált egyetértéssel való befejezésére irányul; és az eszköz-aspektusból azzal a szándékkal, amely az érvényességi igény érvekkel való megindoklására és *beváltására* irányul. Érdekes módon, ha elemezni próbáljuk a megfelelő érvelésméleti alapfogalmakat, mint pl. az „egyetemes hallgatóság egyetértése”⁴¹ vagy a „racionálisan motivált egyetértés elérése”⁴² vagy az „érvényességi igény diszkurzív beváltása”⁴³, akkor azt látjuk, hogy a három elemzési mód nem választható külön.

Jól példázza ezt az az egyik legújabb kísérlet, amely az érvelésméletet *egyetlen* absztrakciós síkon, mégpedig a folyamatként felfogott érvelés síkján próbálja felépíteni. Wolfgang Klein⁴⁴ kezdeményezése azzal a szándékával tűnik ki, hogy a retorikus kérdésfeltevésnek konzekvensen tapasztalattudományi fordulatot adjon. Klein a megfigyelő külső pozícióját választja, aki le szeretné írni és meg szeretné magyarázni az érvelésfolyamatokat. Eljárása nem abban az értelemben objektívvisztikus, hogy csak a megfigyelhető viselkedést engedélyezi az érvelés résztvevői számára; szigorúan behaviorisztikus feltételek alapján nem lehetne diszkriminálni az érvelő viselkedést az általában vett verbális viselkedéstől. Klein az érvelés értelmét vizsgálja; ezt azonban a felhasznált érvek objektív értékelése nélkül, szigorúan leíró beállítódással teszi. Nemcsak Toulmintól határolja el magát, aki abból indul ki, hogy az érvelések értelme nem tárható fel a felhasznált érvek legalább implicit értékelése nélkül; eltávolodik a retorikai tradíciótól is, amely inkább a meggyőző beszéd, nem pedig annak igazságtartalma iránt érdeklődik: „Toulmin sémája bizonyos tekintetben közelebb áll a valódi érvelésekhez mint az általa bírált formális kezdeményezések, de ez a *helyes* érvelés sémája; nem végzett empirikus vizsgálatokat, ahogy azt mások tenni szokták. Ez érvényes Perelman/Olbrechts-Tytecára is, bár az összes filozófiai megközelítés közül ők jutnak a legközelebb a valódi érvelésekhez; az egyik központi fogalmuk,

az 'auditoire universel' azonban biztosan nem tényleges élő emberek csoportját, pl. a Föld mai lakosságát jelenti, inkább valamilyen – egyébként nehezen megragadható – instanciát... Engem nem az érdekel, milyen a racionális, értelmes vagy helyes érvelés, hanem hogy az emberek a maguk ostoba módján hogyan is érvelnek.”⁴⁵

Meg szeretném mutatni, hogyan bonyolódik instruktív ellentmondásokba Klein azon kísérlete, hogy külső perspektívát felvéve gondosan elválassza egymástól a „tényleges” és az „értvényes” érvelést.

Klein először az érvelő beszéd tartományát definiálja: „Az érvelésben arra történik kísérlet, hogy a kollektíve értvényes segítségével egy kollektíve kérdéseset valami kollektíve értvényesbe vezessenek át.”⁴⁶ Az érvelés résztvevői problematikus értvényességi igényeket szeretnének indokokkal eldönteni; és ezek meggyőzőerejüket végső soron egy kollektíve birtokolt, nem-problematikus tudásból nyerik. Mármint az érvelés értelmének empirisztikus meg rövidítése abban mutatkozik meg, ahogy Klein a „kollektíve értvényes” fogalmát használja. Csak azokat a nézeteket érti alatta, amelyeket meghatározott időben meghatározott csoportok ténylegesen osztanak; kizár ebből a felfogásból minden belső viszonyt aközött, amit *ténylegesen* értvényesnek fogadnak el, és aközött, aminek egy lokális, időbeli és társadalmi korlátozottságokat transzcendáló igény értelmében *értvényesnek* kell lennie: „Az *értvényes* és a *kérdéses* tehát személyektől és időpontoktól függően csak relatív módon határozható meg.”⁴⁷ Azzal, hogy Klein a „kollektíve értvényeset” a mindenkor ténylegesen megnyilvánult és elfogadott meggyőződésekre korlátozza, az érveléseknek olyan leírását adja, amely a meggyőzőési kísérleteket egy döntő dimenzióval megrövidíti. Leírása szerint az érvelés résztvevőit indokok motiválják arra, hogy valami felől meggyőzőessék magukat; de ezeket az *indokokat homályos indítékként beállítódásváltozások koncipiálják*. Klein leírása közömbösít minden mércét, amely az indokok racionalitásának értékelését lehetővé tenné; megtiltja a teoretikusnak a belső perspektívát, amelyből adoptálhatná a megítélés saját mércéit. A Klein által ajánlott fogalmak szerint egy érv ugyanannyit ér, mint akármelyik másik, ha el tudja érni, hogy „egy megindoklást közvetlenül elfogadjanak”.⁴⁸

Klein maga is felismeri azt a veszélyt, amely az érvelés *logikáját* fenyegeti, ha az értvényesség fogalmát az elfogadásával helyettesítjük: „... úgy vélhetnénk, hogy e felfogáson kívül rekednek azok az igazság- és valóságvonatkozások, amelyek pedig az érvelésben esetleg szerepet játszanak; úgy tűnik, mintha ez a szemléletmód csak azzal törődne, hogy ki értvényesül, nem pedig azzal, hogy kinek van igaza; ez azonban súlyos hiba lenne...”⁴⁹

Az érvelés logikája egy olyan fogalmi keretet igényel, amely lehetővé teszi, hogy figyelembe vegyük a jobb érv sajátosan kényszer nélküli kényszerének jelenségét: „Egy ilyen érv kibontása semmi szín alatt sem jelenthet barátságos megegyezést bizonyos nézeteket illetően. Ami kollektíve értvényes, az esetleg a résztvevők egyikének pragmatikus szempontból nagyon kellemetlen; de ha ez az értvényesből való értvényes átmenetek révén keletkezik, akkor értvényes – függetlenül attól, hogy a résztvevő akarja-e vagy sem. A gondolkodás ellen nehéz védekezni. Az értvényesből értvényesbe való átmenetek lejátszódnak ben-

nünk, akár akarjuk, akár nem.”⁵⁰ Másrészt a relativisztikus konzekvenciákat nem lehet kiküszöbölni, ha a kollektíve érvényeset csak mint társadalmi tényt fogjuk fel, tehát az indokok racionalitásához való belső viszony nélkül: „Önkényesnek látszik, hogy egy személy vagy egy kollektíva számára mi válik érvényessé: némelyek ebben hisznek, mások abban, és hogy mi érvényesül, az véletlenektől, a nagyobb retorikai jártasságtól vagy a fizikai erőszaktól függ. Ez néhány, csak részben kielégítő konzekvenciához vezet. Akkor ugyanis el kell fogadni, hogy egyesek számára a 'Szeresd felebarátodat mint tenmagadat' az érvényes, míg mások számára az 'Üsd agyon felebarátodat, ha terhedre van'. Azt is nehezen lehet belátni, hogy mi célja van akkor a kutatásnak vagy egyáltalán a megismerési törekvésnek; van aki számára az az érvényes, hogy a Föld korongalakú, más számára az, hogy golyó- vagy pulykalakú; az első kollektívum a legnagyobb, a harmadik a legkisebb, a második a legagresszívabb; egyiknek sincs nagyobb jogosultsága (bár kétségtelenül a második nézet a helyes).”⁵¹

Mármost a dilemma abban áll, hogy Klein a relativisztikus konzekvenciákkal nem akar számot vetni, de ugyanakkor meg szeretné tartani a megfigyelő belső perspektíváját. Nem akar különbséget tenni a *társadalmi érvényesség* és az érvek *érvényessége* között: „Az olyan fogalmaknak mint az 'igaz' és a 'valószínű', amelyek eltekintenek a megismerő individuumból és a megismerés módjától, lehet ugyan valami hasznuk, az érvelés(ek) számára azonban irrelevánsak; ott csak az számít, ami az egyes személyek számára érvényes.”⁵²

Ebből a dilemmából Klein különös kiutat keres: „Az érvényesben levő különbségek választóvize nem igazságtartalmuk – mert ki döntené ezt el? –, hanem az érvelés immanensen hatékony logikája.”⁵³ A „hatékonyság” kifejezésnek ebben az összefüggésben szisztematikus kétértelműsége van. Ha az érvek érvényesek, az érvényességük belső feltételeibe való betekintésnek racionálisan motiváló ereje lehet. Az érvek azonban érvényességüktől függetlenül is hatást gyakorolhatnak a címzett beállítódására, amennyiben olyan belső feltételek között nyilvánulnak meg, melyek elfogadásukat biztosítják. Míg ez esetben az érvek „hatékonysága” egy érvelépszichológia segítségével megvilágítható lenne, addig az előzőben a magyarázathoz egy érveléslogikára lenne szükség. Klein viszont egy harmadikat posztulál, egy olyan érveléslogikát, amely az *érvényesség-összefüggéseket mint empirikus törvényszerűségeket* vizsgálja. Ez a logika az objektív érvényes fogalma nélkül ábrázolná azokat a törvényeket, amelyeket az érvelés résztvevőinek esetleg hajlamaik ellenére és külső behatásokkal szemben be kell tartaniuk. Ennek a teóriának azt, ami a résztvevők számára érvényes megnyilatkozások közötti belső összefüggésekként *jelenik meg*, nomologikusan kapcsolódó események közötti belső összefüggésekként kell elemeznie.

Klein az általa is látott dilemmát csak egy (eleve számításba vett?) kategóriahiba árán tudja kiküszöbölni, mégpedig úgy, hogy az érvelés logikájának olyan feladatot tulajdonít, amelyet csak a megfigyelhető viselkedés egy nomologikus teóriája tudna megoldani: „Azt hiszem, hogy a tényleges érvelések szisztematikus elemzésénél – mint minden *empirikus elemzésénél* – vi-

szonylag szilárd törvényszerűségek találhatók, amelyek szerint az emberek érvelnek – ez éppen az érvelés logikája. És azt is hiszem, hogy ez a fogalom sokban megegyezik azzal, amit általában – az érvelés racionalitása – alatt értünk.”⁵⁴ Klein az érvelés logikáját nomologikus elméletként akarja beállítani, és ezért a szabályokat a kauzális törvényszerűségekhez, az indokokat az okokhoz kell asszimilálnia.⁵⁵

Az ilyenfajta paradox konzekvenciák abból a kísérletből adódnak, hogy az érvelés logikáját *kizárólag* a kommunikációs folyamatok lefolyásának perspektívájából dolgozzák ki, anélkül, hogy a konszenzusképző folyamatokat eleve mint egy racionálisan motivált egyetértés elérését és mint az érvényességi igények diszkurzív beváltását elemeznék. A *retorika absztrakciós szintjére való korlátozásnak* az a következménye, hogy háttérbe szorul az érvényesség-összefüggések utólagos konstrukciójának belső perspektívája. Egy olyan racionalitásfogalom hiányzik tehát, amely megengedné, hogy belső viszonyt létesítsünk az „ő” mintáik és a „miénk” között, aközött, ami „számukra”, és aközött, ami „számunkra” érvényes.

Érdekes módon Klein az érvek igazságtartalmának eliminálását azzal is indokolja, hogy nem minden, az érvelésben vitatható érvényességi igény vezethető vissza igazságigényekre. Sok érvelés esetében „egyáltalán nem olyan kijelentésekről van szó, melyeket az „igazi” vagy a „valószínű” szerint el lehetne dönteni, hanem olyan kérdésekről például, hogy mi a jó, mi a szép, vagy mit kell tennünk. Érthető, hogy itt aztán tényleg arról van szó, hogy mi érvényes, hogy bizonyos emberek számára bizonyos időpontban mi érvényes.”⁵⁶ A propozicionális igazság fogalma valóban túlságosan szűk ahhoz, hogy fedje mindazt, ami számára az érvelés résztvevői logikai értelemben érvényességet igényelnek. Ezért az érvelésméletnek az érvényesség egy átfogóbb, nemcsak az igazságigényre korlátozott felfogásával kell rendelkeznie. Mindazonáltal ebből semmiképp sem következik annak szükségessége, hogy lemondjunk az *igazság-analóg* érvényesség-felfogásokról, hogy töröljünk minden kontrafaktikus momentumot az érvényesség fogalmából, és hogy azonosítsuk az érvényeset az elfogadottal, az érvényességet a társadalmi érvényességgel.

A toulmini kezdeményezés előnyét éppen abban látom, hogy megengedi az érvényességi igények pluralitását anélkül, hogy ezzel cáfolná az érvényesség kritikai, tér-időbeli és társadalmi korlátozottságot transzcendáló értelmét. Mindazonáltal neki is megvan az a hibája, hogy a logikus és az empirikus közötti absztrakciós síkokat nem tükrözi meggyőzően.

Toulmin a mindennapi nyelvből indul ki, s így kezdetben nem kényszerül arra, hogy különbséget tegyen a két sík között. Arra vonatkozó példákat gyűjt, hogy hogyan próbálnak érvelés útján befolyást gyakorolni az interakció egy résztvevőjének magatartására. Ez történhet oly módon, hogy információt adunk át, jogigényt támasztunk, kifogást emelünk egy új stratégia (pl. vállalkozási politika) vagy egy új technika (pl. a műlesiklásé vagy az acélgyártásé) átvétele ellen, hogy egy zenei előadást bírálunk, egy tudományos hipotézist védelmezünk, jelentkezőt ajánlunk valamilyen munkahelyre, stb. Ezekben az esetekben az érvelés formája közös: azon fáradozunk, hogy egy igényt jó indokokkal támasszunk alá; az indokok minőségét és ennek re-

levanciáját a másik fél megkérdőjelezheti; kifogásokkal találjuk szembe magunkat, és adott esetben arra kényszerülünk, hogy az eredeti megnyilatkozást módosítsuk.

Az érvelések azonban különböznek a proponens által védeltetett *igények fajtája* tekintetében. Az igények a cselekvési kontextusoktól függően variálódhatnak. Ezek legelőször is intézmények – így pl. bíróságok, tudományos kongresszusok, felügyelőtanácsi ülések, orvosi konzultációk, egyetemi szemináriumok, parlamenti meghallgatások, formatervezők megbeszélései, stb. – által jellemezhetők.⁵⁷ A sokféle kontextust, amelyben érvelések léphetnek fel, funkcióanalízisnek vethetjük alá, és néhány társadalmi arénára vagy „mezőre” redukálhatjuk. Ezeknek az igények különböző típusa és az érvelések ugyanannyi formája felel meg. Toulmin tehát különválasztja az általános sémát, amelyben az érvek mezőinvariáns jellemzőit ragadja meg, és az érvelés különleges, mezőtől függő szabályait, amelyek a jog, az orvostudomány, a tudomány, a politika, a művészetkritika, a vállalatvezetés, a sport, stb. nyelvjátékai vagy életrendjei számára meghatározóak. Nem ítéltetjük meg az érvek erősségét és nem érthetjük meg a velük beváltandó érvényességi igények kategóriáját, ha nem értjük meg annak a *vállalkozásnak* az értelmét, amelyet az érvelés előmozdítani hivatott: „What gives judicial arguments their force in the context of actual court proceedings?... The status and force of those arguments – as *judicial* arguments – can be fully understood only if we put them back into their practical contexts and recognize what functions and purposes they possess in the actual enterprise of the law. Similarly the arguments advanced in a scientific discussion must be presented in an orderly and relevant manner if their initial claims are to be criticised in a rational manner, open to all concerned. But what finally gives strength and force to those arguments is, once again, something more than their structure and order. We shall understand their status and force fully only by putting them back into their original contexts and recognizing how they contribute to the larger enterprise of science. Just as judicial arguments are sound only to the extent that they serve the deeper goals of the legal process, scientific arguments are sound only to the extent that they can serve the deeper goal of improving our scientific understanding. The same is true in other fields. We understand the fundamental force of medical arguments only to the extent that we understand the enterprise of medicine itself. Likewise for business, politics, or any other field. In all these fields of human activity reasoning and argumentation find a place as central elements within a larger human enterprise. And to mark this feature – the fact that all these activities place reliance on the presentation and critical assessment of ‘reasons’ and ‘arguments’ – we shall refer to them all as rational enterprises.”⁵⁸

Persze a kísérletnek, hogy az érvényességi igények és az érvelési formák sokféleségét különböző „racionális vállalkozásokra” és megfelelően institucionalizált „érvelési mezőkre” vezessék vissza, kétértelmű színezete van. Nincs tisztázva, hogy a jognak, orvostudománynak, tudománynak, managementnek, művészetnek és mérnöki tudománynak ezek a totalitásai csak funkcionálisan, pl. szociológiailag vagy pedig érveléslogikailag is elválaszthatók-e egymástól. Az érvelés belülről leírandó formáinak institutionális kifejeződéseiként fogja-e

fel Toulmin a „racionális vállalkozásokat”, vagy az érvelés mezőit *kizárólag* institutionális kritériumok szerint differenciálja? Toulmin a második, kevesebb bizonyítékot követelő alternatíva felé hajlik.

Ha figyelembe vesszük a folyamat-, eljárás- és eszközaspektusok fentebb bevezetett megkülönböztetését, akkor Toulmin az érveléslogikát illetően megelégszik a harmadik absztrakciós síkkal, ahol az egyes érvek felépítését és összefüggését vizsgálja. A különböző érvelési mezők szerinti differenciálást aztán az intézményesülés nézőpontjaiból próbálja megragadni. Az eljárás síkján különbséget tesz a konfliktus- és konszenzusorientált *szerveződési minták*⁵⁹ között, a folyamat síkján a *funkcionálisan specifikált cselekvési kontextusok* között, amelyekbe az érvelő beszéd problémamegoldó mechanizmusként ágyazódik be(le). Ezeket a különböző érvelési mezőket induktív módon kell felkutatni; csak egy empirikusan általánosító elemzés számára hozzáférhetőek. Toulmin öt *reprezentatív* érvelési mezőt emel ki, a jogot, az erkölcsöt, a tudományt, a managementet és a művészetkritikát: „By studying them we shall identify most of the characteristic modes of reasoning to be found in different fields and enterprises, and we shall recognize how they reflect the underlying aims of those enterprises.”⁶⁰

A szándék kinyilvánítása természetesen nem olyan egyértelmű, ahogy azt én bemutattam. Bár Toulmin úgy hajtja végre programját, hogy a mezőtől függő érvelési módokból mindig ugyanazt az érvelési sémát preparálja ki; ennyiben az öt érvelési mezőt az érvelésekhez kapcsolódó *általános konceptuális keret institutionális elkülönüléseinek* tekinthetjük. E szerint az olvasat szerint az érveléslogika feladata a lehetséges érvelések keretének explikációjára korlátozódna. Az olyan különböző vállalkozások, mint a jog és az erkölcs, a tudomány, a management és a művészetkritika mind ennek a közös magnak köszönhetnék racionalitásukat. Más összefüggésekben azonban Toulmin határozottan szembe fordul egy ilyen univerzalisztikus felfogással; kételkedik ugyanis abban, hogy a racionalitás fundamentális és változtathatatlan keretét közvetlenül meg lehet ragadni. Ígyhát a Popper-féle normatív tudományelmélet történetetlen eljárás módjával a felfogás- és paradigmaváltás történeti-rekonstruáló vizsgálatát állítja szembe. A racionalitás fogalma csak a racionális vállalkozások változásainak történeti irányultságú empirikus elemzésével tárulhat fel.

E szerint az olvasat szerint az érvelés logikájának főleg azokra a szubsztanciális koncepciókra kellene kiterjednie, amelyek a történelem folyamán megteremtik a vállalkozások (tudomány, technika, jog, orvostudomány, stb.) *mindenkori* racionalitását. Toulmin a „kollektív ész kritikájára” törekszik, amely az érvelések a priori elhatárolását ugyanúgy kerüli, mint a tudomány vagy a jog vagy a művészet absztrakt módon bevezetett definícióját: „Ha olyan kategorális kifejezéseket használunk, mint a 'tudomány' és a 'jog', akkor nem gondolunk sem azoknak az absztrakt ideáloknak az időtlen követésére, amelyek a mindenkori emberi szükségletek és problémák iránti megértésünktől függetlenül lennének definiálhatók, sem pedig arra, amit az emberek valamilyen milióban véletlenül 'tudománynak' vagy 'jognak' neveznek. Sokkal inkább bizonyos általános, 'nyílt', történetileg változó elképzelésekkel dolgozunk arra vonatkozólag, hogy a tudományos és jogi vállalkozásoknak mit *kell teljesíteniük*.”

lízekhez a tartalmi elképzelésekhez az empiria fényében jutunk, mégpedig azoknak a céloknak a fényében, amelyeket az emberek a különböző milliőkben kitűztek maguk elé azzal, hogy megalkották az említett ész-vállalkozások formáját, továbbá azoknak a sikereknek a fényében, amelyeket a cél követésében elértek.”⁶¹

Mindazonáltal Toulmin nem szeretne az észbeli mértékek mellőzéséért relativizmussal fizetni. A racionális vállalkozások és ezek racionalitásmintáinak változásaiban *nem egyedül* az számít, amit az érintettek „racionálisnak” tartanak. A rekonstrukció szándékával fellépő történésznek, ha az objektív szellem megjelenéseit „ésszerűen össze kívánja hasonlítani”, akkor egy kritikai mércéhez kell igazodnia. Ezt Toulmin „az ésszerű ítélet pártatlan álláspontjával” azonosítja, amelyet ő természetesen – akárcsak a „Fenomenológia” Hegele – nem önkényesen *feltételezni*, hanem az emberi nem kollektív ész-vállalkozásának megértő elsajátításából *nyerni* szeretne.

Sajnálatos módon Toulmin nem tesz kísérletet a meglehetősen általánosan megfogalmazott *pártatlan álláspont* elemzésére, és ezzel szinte kiprovokálja azt az ellenvetést, hogy az érvelés logikáját, amelyet ő csak az általános érvelési séma síkján valósít meg, nem pedig az eljárások és folyamatok síkján, kiszolgáltatja a *már meglevő* racionalitás-elképzeléseknek. Amíg Toulmin nem tudja tisztázni a korporatív igazságkeresés általános kommunikatív feltételeit és eljárásait, addig nem tudja formálpragmatikailag meghatározni, mit is jelent egy érvelés résztvevőjeként pártatlan álláspontot elfoglalni. Ezt a „pártatlanságot” nem olvashatjuk le a felhasznált érvek felépítéséről, hanem csak az érvényességi igények diszkurzív beváltásának feltételei segítségével tisztázhatjuk. És az érvelésméletnek ez az alapfogalma megintcsak egy egyetemes hallgatóság racionálisan motivált egyetértésének és jóváhagyásának alapfogalmaira utal: „Although Toulmin recognizes that the validity of a claim... is ultimately established by community-produced consensual decisions, he only implicitly recognizes the crucial difference between warranted and unwarranted consensually achieved decisions. Toulmin does not clearly differentiate between these distinct types of consensus.”⁶² Toulmin az érvelés logikájával nem megy elég messzire a dialektika és a retorika területén. Nem húz egyértelmű határvonalat az érvelés véletlenszerű institutionális kifejeződései és a belső struktúrák által meghatározott érvelési formák közé.

Ez mindenekelőtt az érvelések konfliktus- és megegyezésorientált formái közötti tipológiai elhatárolásra érvényes. A bírósági tárgyalások és a kompromisszumkötések Toulmin számára a *vitaként* szerveződő érvelés példái, a tudományos és morális viták, de még a művészetkritika is, a *megegyezésfolyamként* működő érvelése. Valójában azonban a konfliktus- és konszenzusmodellek nem egyenrangú szerveződési formák. A kompromisszumkötés egyáltalán nem az érvényességi igények szigorúan diszkurzív beváltását szolgálja, hanem a nem-általánosítható érdekek összehangolását az egyenlő súlyú hatalmi pozíciók alapján. A bíróság előtti érvelést (akárcsak a jogi diszkussziók más fajtáit, mint pl. a bírói tanácskozásokat, a dogmatikus fejtegetéseket, törvénykommentárokat, stb.) az általános gyakorlati diszkurzustól az érvényes joghoz való kötődés, továbbá az eljárásrend általi korlátozottság különbözteti meg,

amelyek számításba veszik az autorizált döntés követelményét és a vitában álló felek sikerorientáltságát.⁶³ Mindamellet a bíróság előtti érvelés olyan fontos elemeket tartalmaz, amelyeket csak a morális érvelés modellje, egyáltalán a normatív kijelentések helyességéről folytatotta vita modellje segítségével ragadhatunk meg. Ezért *minden* érvelés a korporatív igazságkeresésnek *ugyanazt* a szerveződési formáját követeli meg, függetlenül attól, hogy a jog és az erkölcs kérdéseire vagy tudományos hipotézisekre vagy műalkotásokra vonatkozik. Ez a szerveződési forma az erisztika eszközeit annak a célnak rendeli alá, hogy jobb érv segítségével interszubjektív meggyőződések alakítsanak ki.

De főleg az érvelési mezők beosztásánál mutatkozik meg az, hogy Toulmin nem különbözteti meg egyértelműen a különböző *érvelési formák* belülről motivált elkülönülését a különböző *racionális vállalkozások* institucionális elkülönülésétől. Szerintem Toulmin ott követi el a hibát, hogy nem választja el világosan a *konvencionális*, cselekvési kontextusoktól függő *igényeket* az *egyetemes érvényességi igényektől*. Vizsgáljuk meg néhány kedvenc példáját:

- (1) The Oakland Raiders are a certainty for the Super Bowl this year.
- (2) The epidemic was caused by a bacterial infection carried from ward to ward on food-service equipment.
- (3) The company's best interim policy is to put this money into short term municipal bonds.
- (4) I am entitled to have access to any papers relevant to dismissals in our firm's personnel files.
- (5) You ought to make more efforts to recruit women executives.
- (6) This new version of KING KONG makes more psychological sense than the original.
- (7) Asparagus belongs to the order of Liliaceae.*

A hét mondat olyan megnyilatkozásokat reprezentál, amelyekkel egy proponent egy opponenssel szemben valamilyen igényt támaszthat. Az igény fajtája többnyire csak a kontextusból derül ki. Ha egy sportrajongó fogadást köt egy másikkal, és közben (1)-t jelenti ki, akkor nem egy érvekkel beváltható érvényességi igénnyel állunk szemben, hanem egy nyerési igénnyel, amelyről konvencionális játékszabályok szerint döntenek. Ha viszont az (1) sportszakértők vitájában hangzik el, akkor egy prognózisról van szó, amelyet indokokkal alátámaszthatnak vagy vitathatnak. Az érvényességi igény fajtájáról akkor is csak a kontextus dönt, ha a mondatokból kiolvasható, hogy csak diszkurzív úton beváltható érvényességi igényekkel kapcsolatban hangozhatnak el. Például vitatkozhatnak érdeklődő laikusok vagy biológusok a spárga botanikai osztályozásáról, és közben kijelenthetik a (7)-t; ebben az esetben a kijelentés a propozíció igazságára támaszt igényt. Ha viszont egy tanár biológiaórán a Linné-féle taxonómiát magyarázza, és a (7)-t kijelentve egy diákot javít ki, aki rosszul osztályozta a spárgát, akkor egy szemantikai szabály érthetőségére támaszt igényt.

Az sem állítható semmiképp, hogy az érvelési mezők kielégítően megkülönböztetnék az érvényességi igények különböző fajtáit. Habár a (4) és az (5) kü-

lönböző érvelési mezőkhöz, a joghoz, ill. az erkölchöz tartozik, sztenderdfel-tételek között a beszélő normatív érvényességi igényt támaszthat velük (szem-ben): mindkét esetben egy cselekvési normára hivatkozik, amely a (4) esetben valószínűleg egy üzem szervezési előírásai között szerepel, s így jogi jellege van.

Ugyanaz az érvényességi igény ráadásul módosult formában lép fel, függet-lenül attól, hogy propzicionális igazságról vagy normatív helyességről van-e szó. Felfoghatjuk az egyszerű prédikatív mondatok, általános kijelentések vagy egzisztencia-mondatok segítségével képzett állításokat a szinguláris vagy álta-lános előíró mondatok segítségével képzett ígérekhez vagy parancsokhoz ha-sonlóan paradigmaticusnak az igazságképes, ill. helyességképes megnyilatko-zások *alpmódusa* számára. Láthatjuk azonban az olyan jövendölések példáján mint az (1), az olyan magyarázatokén mint a (2) vagy az olyan osztályozó le-írásokén mint a (7) az olyan feljogosításokén mint a (4) vagy az olyan figyel-meztetések példáján mint az (5), hogy a megnyilatkozások *modusa* normális esetben valami specifikusabbat jelent: kifejezi azt a tér-időbeli vagy tárgyi pers-pektívát is, amelyből a beszélő egy érvényességi igényt támaszt.

Az orvostudomány, vállalatvezetés, politika, stb. érvelési mezői lényegében igazságképes megnyilatkozásokra vonatkoznak, de gyakorlati vonatkozásban különböznek egymástól. Stratégiák (vagy technológiák) ajánlása, ahogy az a (3)-ban történik, közvetlenül igényli a javasolt intézkedések hatékonyságát, s igénye a megfelelő prognózisok, magyarázatok vagy leírások igazságára tá-maszkodik. Egy olyan megnyilatkozás mint a (2) ezzel szemben magyarázat-ként fogható fel, amelyből gyakorlati kontextusokban az imperativusz felhasználásával minden további nélkül technikai ajánlásokat lehet levezetni – például az egészségügyben a járványok kiterjedésének megakadályozására.

Ezek és más hasonló megfontolások ellentmondanak annak a kísérletnek, hogy az érvelési mezők institucionális kifejeződését az érveléslógika vezérfo-nalává tegyék. A külső elkülönítések sokkal inkább az érvelés különböző for-mái közötti belső elkülönítéseken alapulnak, amelyek a racionális vállalkozá-sok funkcióira és céljaira irányított figyelem elől elzárva maradnak. Az érvelési formák egyetemes érvényességi igények szerint differenciálódnak. Ezek az ígé-nyek persze csak a megnyilatkozás kontextusával összefüggésben *ismerhetők fel*, de nem a kontextusok és cselekvési összefüggések *hozzák létre őket*.

Ha ez így van, akkor természetesen az érvelélméletnek egy hatalmas bizo-nyítási feladat-tömeggel kell megbirkóznia; ki kell dolgoznia az *érvényességi igények rendszerét*.⁶⁴ Egy ilyen rendszerhez persze nem szükséges a transzcen-dentális dedukció értelmében véghezvitt „levezetés”; elég egy megbízható eljá-rás is a rekonstrukciós hipotézisek felülvizsgálatához. Itt megelégszem néhány előzetes megjegyzéssel.

Érvényességi igénnyel egy beszélő léphet fel (legalább) egy hallgatóval szem-ben. Normális esetben ez implicit módon történik. Azzal, hogy a beszélő egy mondatot mond, egy igénnyel lép fel, amely – ha explicitte akarná tenni – a kö-vetkező formákat vehetné fel: „igaz, hogy 'p'” vagy „helyes, hogy 'h'”, vagy esetleg „az a véleményem, amit mondok, ha itt és most 's'-et jelentem ki”, ahol 'p' egy kijelentést, 'h' egy cselekvés leírását és 's' egy élménymondatot jelent-

het. Az *érvényességi igény* ekvivalens azzal a megállapítással, hogy a megnyilatkozás *érvényességének feltételei* ki vannak elégitve. Függetlenül attól, hogy a beszélő implicit vagy explicit módon lépett-e fel érvényességi igénnyel, a hallgatónak nem marad más választása, mint elfogadni, visszautasítani vagy ideiglenesen nem firtatni az érvényességi igényt. A megengedett reakció igen/nem-állásfoglalás vagy tartózkodás lehet. Természetesen a kommunikatív szándékkal kijelentett mondatokhoz fűzött igenek és nemek nem mindegyike jelent állásfoglalást egy bírálható érvényességi igénnyel szemben. Ha normatíve nem-autorizált, tehát önkényes felszólításokat „imperatívuszoknak” nevezünk, akkor a hozzájuk fűzött „igen” vagy „nem” szintén beleegyezést vagy elutasítást fejez ki, de csak abban az értelemben, hogy a hallgató kész-e alávetni magát a másik akaratának vagy sem. A *hatalmi igények*hez fűzött igen/nem-állásfoglalások maguk is az önkény kifejeződései. Az érvényességi igényekhez fűzött igen/nem-állásfoglalások ezzel szemben a *belátás* kifejeződései; azt jelentik, hogy a hallgató egy bírálható megnyilatkozást *indokok* alapján vagy elfogad, vagy elutasít.⁶⁵

Ha most a példamondatok fenti listáját abból a szempontból nézzük át, hogy a hallgató az egyes mondatokban mire mondhat igent, ill. nemet, akkor a következő érvényességi igényeket vehetjük számba: Ha az (1)-t jóslatként értelmezzük, akkor a hallgató az igennel vagy nemmel egy *propozíció igazságának kérdésében* foglal állást. Ugyanez érvényes a (2)-re is. A (4)-hez fűzött igen vagy nem egy jogigény kérdésében jelent állásfoglalást vagy általánosabban egy *cselekvési mód normatív helyességének kérdésében*. A (6)-nál az állásfoglalás azt jelenti, hogy a hallgató *helyénvalónak* tartja-e egy *értékminta alkalmazását*. Aszerint, hogy a (7)-t leírásként vagy egy jelentésszabály explikációjaként fogjuk-e fel, a hallgató állásfoglalása vagy egy igazság- vagy pedig egy érthetőség, ill. jólformáltságigényre vonatkozik.

E megnyilatkozások alapl módusát az igazságnak, a helyességnek, a helyénvalóságnak vagy az érthetőségnek (ill. a jólformáltságnak) a megnyilatkozásokkal együtt implicit módon fellépő érvényességi igénye határozza meg. Ugyanezekhez a módusokhoz vezet a *kijelentésformák szemantikai indíttatású elemzése* is. A legtágabb értelemben vett ténymegállapításra szolgáló leíró (deskriptív) mondatok a propozíció igazságának szempontjából helyeselhetők vagy tagadhatók; a cselekvések igazolására szolgáló normatív (vagy előíró) mondatok a cselekvési mód helyességének (ill. „jogosságának” szempontjából; az értékelésre használatos evaluatív mondatok (vagy értékítéletek) az értékminták (ill. a „jó”) helyénvalóságának szempontjából; és az operációk (pl. beszéd, osztályozás, számolás, dedukció, ítékezés, stb.) magyarázatára szolgáló explikációk a szimbolikus kifejezések érthetőségének vagy jólformáltságának szempontjából.

A kijelentésformák elemzéséből *kiindulva* először azok a szemantikai feltételek tisztázhatók, amelyek között a megfelelő mondat *érvényes*. Mihelyt azonban az elemzés eljut a kijelentések érvényességének megindoklás-lehetőségeihez, megmutatkoznak az érvényesség-fogalom *pragmatikus implikációi*. Hogy mit jelent a megindoklás, azt csak az érvényességi igények diszkurzív beváltásának feltételei segítségével tudjuk megmagyarázni. A szemantikai elemzésekből kiderül, hogy az egymástól eltérő – leíró, normatív, értékelő ma-

gyarázó, akárcsak az expresszív jellegű – kijelentéseknek nemcsak a formájuk más és más, hanem *megalapozásuk (megindokolásuk) értelme* is. A leíró kijelentések megindoklása a tényállások létezésének igazolását jelenti; a normatív kijelentések megindoklása a cselekvések, ill. cselekvésnormák elfogadhatóságának igazolását; az értékelő kijelentések megindoklása az értékek preferálhatóságának igazolását; az expresszív kijelentések megindoklása az önmegjelenítés átláthatóságának (transzparenciájának) igazolását; míg a magyarázó kijelentések megindoklása annak igazolását, hogy a szimbolikus kifejezéseket szabályszerűen állították elő. A megfelelően differenciált érvényességi igények értelme ezután olymódon explikálható, hogy specifikáljuk azokat az érvelés-logikai feltételeket, amelyek között egy ilyen igazolás véghezvihető.

Ehelyütt nincs módomban tovább taglalni az érvényességi igények rendszerezéséhez kapcsolódó formálszemantikai szempontokat, de szeretnék még két korlátozásra utalni, amelyek az érvényességi igények elméletében fontos szerepet játszanak. *Nemcsak* a kommunikatív megnyilatkozásoknak van érvényességi igényük; és a kommunikatív megnyilatkozások által támasztott érvényességi igények nem *mindegyike* csatlakozik közvetlen módon az érvelések megfelelő formáihoz.

A (6) mondat az esztétikai értékelések példája; ez az evaluatív kijelentés egy film értékére vonatkozik, és a film egy olyan műként jelenik meg benne, amely maga is egy igénnyel lép fel, mondjuk az autentikus ábrázolásnak, a példászerű tapasztalatok instruktív megtestesítésének igényével. Mármost elképzelhető, hogy az új filmváltozat viszonylag pozitív értékeléséről folytatott vitában a beszélő, aki szerint az új változat szubtilisan bontja ki a szörnyeteg és áldozata viszonyában rejlő ambivalenciákat, megkérdőjelezi és témává teszi az általa kezdetben csak naivan felhasznált értékmintát. Hasonló eltolódás keletkezik a morális érvelésekben, ha magát a problematikus cselekvés igazolására felhasznált normát vonják kétségbe. Ugyanígy az (5) mondatot is felfoghatjuk egy olyan előíró mondatként vagy normaként, amelynek érvényességi igénye számára egy szkeptikus hallgató igazolást követel. Hasonló módon a (2)-höz kapcsolódó diszkurzus is eltolódhat a fertőző betegségekre vonatkozó alapvető elméleti feltételezések irányába. Mihelyt elkülönülnek a kulturális cselekvési rendszerek (pl. tudomány, jog, művészet), az institutionálisan állandósított, mesterségszerűen berendezett, tehát szakértők által véghezvitt érvelések olyan *magasabbfokú érvényességi igényekre* vonatkoznak, amelyek nem egyes kommunikatív megnyilatkozásokhoz kötődnek, hanem kulturális objektivációkhoz, műalkotásokhoz, erkölcsi vagy jogi normákhoz vagy elméletekhez. A kulturálisan elraktározott és objektivált tudásnak ezen a szintjén találhatók egyébként a technológiák és stratégiák is, amelyekben elméleti vagy szakmai-gyakorlati tudás szerveződik bizonyos gyakorlati vonatkozások között, mint pl. az orvostudomány, az egészségvédelem, a katonai technika, a vállalatvezetés, stb. E *szintkülönbség* ellenére az egyes, kommunikatív szándékkal elhangzó megnyilatkozások elemzése heurisztikusan teherbíró kiindulópont marad az érvényességi igények rendszerezése számára, mert a kulturális objektivációk szintjén nem lép fel olyan érvényességi igény, amelyet nem tartalmaznának a kommunikatív megnyilatkozások is.

Másrésről nem véletlen, hogy a bírálható és úgyszólván érvelés útján kapcsolódóképes megnyilatkozásokra felhozott példák között nem szerepel az alábbi típusú mondat:

(8) Bevallom neked, hogy nyugtalanít a kollégám állapota, amely rosszra fordult, mióta kijött a kórházból. Ez az első pillantásra meglepő, hiszen ezekhez az egyes számban elhangzó expresszív mondatokhoz is kapcsolódik érvényességi igény. Egy másik kolléga például feltehetné a kérdést: „Ezt komolyan gondolod, vagy azért egy kicsit meg is könnyebbültél, hogy ő pillanatnyilag nem jelent számodra konkurenciát?” Az élmények kifejezésére szolgáló expresszív mondatok az önábrázolás őszintesége szempontjából helyeselhetők vagy tagadhatók. Mindazonáltal az expresszív megnyilatkozásokhoz kötődő igény az őszinteségre nem olyan, hogy az igazság- vagy helyességigényekhez hasonlóan érvekkel közvetlenül beváltható lenne. A beszélő bebizonyíthatja esetleg cselekedetei következetességével, hogy komolyan gondolta, amit mondott. Az expressziók őszintesége nem *megindokolható*, csak *megmutatható*; az őszintétlenségről a megnyilatkozás és a hozzá kapcsolódó cselekvések közötti hiányzó konzisztencia *árulkodik*.

Természetesen a pszichoanalitikusnak a páciens öncsalásait illető kritikáját olyan kísérletként is értelmezhetjük, amely beállítódásokat akar befolyásolni érvek segítségével, azaz *meg akarja győzni* a másikat. A páciens, aki maga sem ismeri vágyait és érzéseit, aki élményei értelmezésében illúziók rabja, az analitikus beszélgetés során érvekkel arra kell bírni, hogy lássa át expresszív megnyilatkozásai addig észre nem vett őszintétlenségét. De ezesetben a kommunikatív szándékkal kijelentett expresszív mondat hitelességére vonatkozó igénye és az érvelő beszéd közötti viszony nem ugyanaz, mint egy problematikusá vált érvényességi igény és a diszkurzív (értelmező) vita között. Az érvelés itt nem ugyanolyan módon kapcsolódik a kommunikatív megnyilatkozás érvényességi igényéhez. Az önismeretre irányuló terapeutikus beszélgetés ugyanis nem teljesíti a diszkurzus néhány fontos feltételét: hiányzik az érvényességi igény problematikuságának kezdettől meglevő felismerése, az analizált hipotetikus beállítódása a mondottakhoz, a korporatív igazságkeresésen kívül az összes motívum kikapcsolása az analizált részéről, a beszélgetőpartnerek közötti szimmetrikus kapcsolat, stb. Mindamellet az analitikus beszélgetés gyógyító ereje – a pszichoanalitikus felfogás szerint – a felhasznált érvek meggyőző erején is múlik. Ezeket a különleges körülményeket a terminológiában olyképpen veszem figyelembe, hogy mindig akkor beszélek „kritikáról” „diszkurzus” helyett, ha a résztvevők anélkül használnak érveket, hogy *feltételezniük* kellene, egy külső és belső kényszerektől mentes beszédhelyzet feltételeinek kielégítettségét.

Némileg más a helyzet az értékmintákról folytatott vita esetében, amelynek a példája az esztétikai kritika.⁶⁷ Ízléskérdésekről disputálva is bízunk a jobb érv racionálisan motiváló erejében, bár egy ilyen jellegű vita karakterisztikus módon eltér az igazság- és jogosságkérdésekről folytatott kontroverziáktól. Ha a fentebb körvonalazott leírásunk⁶⁸ megállja a helyét, akkor itt az érvnek az a különös szerepe van, hogy felnyissa a résztvevők szemét, azaz hogy egy hitelesítő esztétikai észleléshez *vezessen el*. De a döntő mozzanat az, hogy a

kulturális értékek támasztotta érvényességi igények fajtája nem transzcendálja ugyanolyan radikális módon a lokális korlátokat, mint az igazság- és jogosság-igények. A kulturális értékek nem számitanak univerzálisnak; ahogy nevük is elárulja, határt szab nekik egy bizonyos kultúra életvilágának horizontja. Az értékek továbbá csak egy önálló életforma kontextusában tehetők plauzibilissé. Ennélfogva az értékmentők kritikája a résztvevők előzetes megértését feltételezi, amely nem diszponálható, hanem a tematizált érvényességi igények tartományát konstituálja, és határolja is egyben.⁶⁹ Értelme szerint csak a proposíciók igazsága, a morális cselekvésnormák helyessége és a szimbolikus kifejezések érthetősége, ill. jólformáltsága tartozik a diszkurzusokban ellenőrizhető egyetemes érvényességi igényekhez. Csak az elméleti, gyakorlati és magyarázó diszkurzusokban kell a résztvevőknek abból a (gyakran a tényeknek is ellentmondó) feltevésből kiindulniuk, hogy sikerült megközelíteniük az ideális beszédhelyzet feltételeit.

A „diszkurzus” kifejezést csak akkor használom, ha a kérdésessé vált érvényességi igények értelme szükségessé teszi, hogy a résztvevők megállapítsák: elérhető közöttük az alapjában véve racionálisan motivált egyetértés. Az „alapjában véve” egy idealizált előfeltételt fejez ki, azt, hogy az érvelés eléggé nyitott, és eléggé hosszú ideig folytatható.⁷⁰

Szijj Ferenc fordítása

Jegyzetek

¹⁶ A fogalom történetéhez vö.: K. O. Apel: Die Idee der Sprache in der Tradition des Humanismus von Dante bis Vico, Bonn, 1963.

¹⁷ Wittgensteinhez kapcsolódva D. Pole: Conditions of Rational Inquiry, London, 1961; uő: The Concept of Reason, in: R. F. Dearden, D. H. Hirst, R. S. Peters (szerk.): Reason, Vol. 2, London, 1972, 1 ff. Pole főbb szempontjai, amelyekkel a racionalitás fogalmát tisztázza: objectivity, publicity and interpersonal, truth, the unity of reason, the ideal of rational agreement. Wittgenstein racionalitásfogalmához vö. főleg: St. Cavell: Must we mean what we say?, Cambridge, 1976; uő: The Claim of Reason, Oxford, 1979.

¹⁸ Természetesen az indokok különböző *pragmatikus szerepeket* vesznek át aszerint, hogy segítségükkel a beszélgetőpartnerek közötti disszenzust vagy egy beavatkozás sikertelenségét kell-e megmagyarázni. A megállapítást tevő beszélőnek jó indokokat kell „tartálékolnia”, hogy szükség esetén beszélgetőpartnerét meg tudja győzni a kijelentés igazságáról, és el tudjon érni egy racionálisan motivált megegyezést. Ezzel szemben egy instrumentális cselekvés sikeréhez nincs szükség a követett cselekvési szabály megindoklására. Teleologikus cselekvések esetén az indokok lényegében annak a ténynek a megmagyarázására szolgálnak, hogy egy szabály alkalmazása adott körülmények között sikeres vagy sikertelen volt, ill. lehetett volna. Más szavakkal: van ugyan belső összefüggés egy technikai vagy stratégiai cselekvési szabály érvényessége (hatásossága) és az érvényességére adott magyarázatok között, de ennek az összefügg-

gésnek az ismerete nem szükségszerű-szubjektív feltétele a szabály sikeres alkalmazásának.

¹⁹ Max Blanck: Reasonableness, in: Dearden, Hirst, Peters (1972)

²⁰ Összefoglalóan W. Stegmüller: Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytischen Philosophie, Berlin–Heidelberg–New York, 1969, Bd. I, 335 ff.

²¹ N. Luhmann: Zweckbegriff und Systemrationalität, Tübingen, 1968.

²² M. Pollner: Mundane Reasoning, Phil. Soc. Sci. 4, 1974, 40.

²³ Pollner (1974), 47 f.

²⁴ J. Piaget: Die Entwicklung des Erkennens III, Stuttgart, 1973, 190: A társadalmi kooperációban a kölcsönhatás két fajtája kapcsolódik össze: a teleologikus cselekvés által közvetített „kölcsönhatás a szubjektum és az objektumok között” és a kommunikatív cselekvés által közvetített „kölcsönhatás a szubjektum és a többi szubjektum között.” Vö. lentebb, 104 ff.

²⁵ Pollner empirikus példákat választ a közlekedési joggyakorlat területéről (1974), 49 ff.

²⁶ R. Norman: Reasons for Actions, New York, 1971, 63 f.; Norman a 65 ff. lapokon az evaluatív kifejezések státuszát tárgyalja, amelyeket bizonyos szerzők, mint pl. Hare és Nowell-Smith, azok részben normatív, részben deskriptív jelentése miatt „janus-szónaknak” neveznek.

²⁷ St. Toulmin, R. Rieke, A. Janik: An Introduction to Reasoning, New York, 1979, 13.

²⁸ Vö.: A. R. White: Truth, New York, 1970, 57 ff.; G. Patzig: Tatsachen, Normen, Sätze, Stuttgart, 1981, 155 ff.

²⁹ K. Baier: The moral point of view, Ithaca, 1964.

³⁰ Vö.: J. Rawls: Eine Theorie der Gerechtigkeit, Frankfurt/Main, 1975; ehhez O. Höffe (szerk.): Über J. Rawls Theorie der Gerechtigkeit, Frankfurt/Main, 1977; J. Rawls: Kantian Constructivism in Moral Theory, J. Phil., 77, 1980, 515 ff.; a konstruktivista megközelítéshez vö.: O. Schwemmer: Philosophie der Praxis, Frankfurt/Main, 1971; F. Kambartel (szerk.): Praktische Philosophie und konstruktive Wissenschaftstheorie, Frankfurt/Main, 1975; a transzcendentál-hermeneutikai megközelítéshez vö.: K. O. Apel: Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft und die Grundlagen der Ethik, in: uő: Transformation der Philosophie, Bd. II, Frankfurt/Main, 1973 a, 358 ff.; uő: Sprechakttheorie und transzendente Sprachpragmatik, zur Frage ethischer Normen, in: uő (szerk.): Sprachpragmatic und Philosophie, Frankfurt/Main, 1976 a, 10 ff.; a diszkurzuselméleti megközelítéshez vö.: J. Habermas: Wahrheitstheorien, in: Fahrenbach, H. (szerk.): Wirklichkeit und Reflexion, Pfullingen, 1973, 211 ff.; R. Alexy: Theorie juristischer Argumentation, Frankfurt/Main, 1978; uő: Eine Theorie des praktischen Diskurses, in: W. Oelmüller (szerk.): Normenbegründung, Normendurchsetzung, Paderborn, 1978, 22 ff.; W. M. Sullivan: Communication and the Recovery of Meaning, Intern. Philos. Quart., 18, 1978, 69 ff. Az áttekintéshez: R. Wimmer: Universalisierung in der Ethik, Frankfurt/Main, 1980; R. Hegselmann: Normativität und Rationalität, Frankfurt/Main, 1979.

³¹ Vö.: R. Bittner: Ein Abschnitt sprachanalytischer Ästhetik, in: R. Bittner, P. Pfaff: Das ästhetische Urteil, Köln, 1977, 271: „... a tárgy saját észlelése a fontos, és ezt irányítani, ennek útmutatást adni és perspektívát nyitni, ezt kísérik meg az esztétikai ítéletek. Hampshire így fogalmaz: arról van szó, hogy valakit rávezessünk arra, hogy észlelje a különös tárgy különös tulajdonságait. Vagy negatív módon Isenberg: a szóban forgó tárgy jelenléte vagy direkt emlékezte nélkül az esztétikai ítékezés fölösleges és értelmetlen. A két megállapítás

természetesen nem mond ellent egymásnak. A beszédaktusok terminológiájával a tényállás úgy írható le, hogy az illokuciós aktus, amely olyan megnyilatkozások révén játszódik le normális esetben, mint pl. „X rajz különösen kiegyensúlyozott”, a kijelentések osztályába tartozik, míg a perlokuciós aktus, amely rendszerint ilyen kijelentések révén játszódik le, útmutatás a tárgy tulajdonságainak saját észleléséhez. Egy kijelentést teszünk, és ezzel irányítók valakit esztétikai észlelésében, ugyanúgy, ahogy egy kijelentést tehetünk, és ezzel felvilágosíthatunk valakit a szóban forgó tényállásról, vagy ahogy egy kérdést feltehetünk, és ezzel emlékeztethetünk valakit valamire.” Bittner ezzel egy olyan érvelési vonalat követ, amelyet M. McDonald, A. Isenberg és St. Hampshire munkái jellemeznek, vö.: bibliográfia, uo., 281 ff.

- ³² J. Habermas: Erkenntnis und Interesse, Frankfurt/Main, 1968 a, Kap. 10 f. és P. Ricoeur: Die Interpretation, Frankfurt/Main, 1969, Drittes Buch, 352 ff.; ehhez: W. A. Schelling: Sprache, Bedeutung, Wunsch, Berlin, 1978.
- ³³ Az explikatív diszkurzushoz vö.: Schnädelbach: Reflexion und Diskurs, Frankfurt/Main, 1977, 277 ff.
- ³⁴ A német nyelvterületre vö. Völzing kutatási beszámolóját: P. L. Völzing: Argumentation, in: Z. f. Litwiss. u. Ling., 10, 1980, 204 ff.
- ³⁵ J. A. Blair, R. H. Johnson (szerk.): Informal Logic, Iverness, Cal., 1980, X.
- ³⁶ St. Toulmin: The Uses of Argument, Cambridge, 1958.
- ³⁷ St. Toulmin: Human Understanding, Princeton, 1972.
- ³⁸ B. R. Burleson: On the Foundations of Rationality, in: Journ. Am. Forensic Assoc., 16, 1979, 113.
- ³⁹ Habermas (1973 c).
- ⁴⁰ Toulmin elemzése: Toulmin, Rieke, Janik (1979). Az elemzést a következőképpen foglalja össze: „It must be clear just what *kind* of issues the argument is intended to raise (aesthetic rather than scientific, say, or legal rather than psychiatric) and what its underlying *purpose* is. The *grounds* on which it rests must be relevant to the *claim* made in the argument and must be sufficient to support it *warrant* relied on to guarantee this support must be applicable to the case under discussion and must be based on solid *backing*. The modality, or strength, of the resulting claim must be made explicit, and the possible *rebuttals* or exception, must be well understood” (106).
- ⁴¹ Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca: La nouvelle rhétorique, 2. kiad. Brüssel. 1970.
- ⁴² Habermas (1973 c). A fontos szerepet játszó racionális motiváció természetesen még nincs kielégítően elemezve; vö.: H. Aronovitch: Rational Motivation, Philos. Phenom. Res., 15, 1979, 173 ff.
- ⁴³ Toulmin (1958).
- ⁴⁴ W. Klein: Argumentation und Argument, in: Z. f. Litwiss. u. Ling., H. 38/39, 1980, 9 ff. A kezdeményezést Max Miller némileg más hangsúlyokkal gyerekek, ill. fiatalok csoportjainak morális beszélgetéseire alkalmazta. Vö.: M. Miller: Zur Ontogenese moralischer Argumentationen, in: Z. f. Litwiss. u. Ling., H. 38, 39, 1980, 58 ff.; uő: Moralität und Argumentation, in: Newsletter Soziale Kognition 3, TU Berlin, 1980.
- ⁴⁵ Klein (1980), 49. Vö. még: M. A. Finocchiaro: The Psychological Explanation of Reasoning, Phil. Soc. Csl., 9, 1979, 277 ff.
- ⁴⁶ Klein (1980), 19.
- ⁴⁷ Klein (1980), 18. Illusztrációként Klein egy szektás csoportra hivatkozik, amely azt a mondatot, hogy a vallás ártalmas a nép számára, azzal az utalással indokolja meg, hogy ezt Lenin írja. Ebben a csoportban elég Lenin autoritására hivatkozni, hogy egy „kollektíve kérdéset” egy „kollektíve érvényesbe” vezesse-

nek át. Klein szándékosan úgy használja ezeket a fogalmakat, hogy nem vetődik fel az a kérdés, vajon ezek a számunkra szektásnak tűnő emberek adott esetben milyen indokokkal tudnának másokat meggyőzni arról, hogy Leninnek az idevágó jelenségekre adott teoretikus magyarázatai fölényben állnak a konkuráló magyarázatokkal – pl. Durkheimével vagy Weberével – szemben.

⁴⁸ Klein (1980), 16.

⁴⁹ Klein (1980), 40.

⁵⁰ Klein (1980), 30 f.

⁵¹ Klein (1980), 47 f.

⁵² Klein (1980), 47.

⁵³ Klein (1980), 48.

⁵⁴ Klein (1980), 49 f.

⁵⁵ Ez megmagyarázza, hogy miért hihető nehezen például Klein összehasonlítása az érvelés szabályaitól való patológikus eltérések és a fizikai jelenségek túldeterminálása között: „Magától értetődik, hogy az érvelésben az érvelés logikája mellett más törvények is működnek, és nem mindegyik felel meg annak, amit az érvelésben mondanak. Ahogy a lehulló almák is követik ugyan a gravitáció törvényét, és ezt a törvényt a hulló almák és más, relative egymás felé mozgó testek példáján tanulmányozhatjuk. De az almák mozgását más törvények is meghatározzák. Ezt azért említem, mert a bolondok közötti érvelésre való utalást ugyanolyan kevéssé tekintem a fentebb megkísérelt explikáció cáfolatának, ahogy az alma elhajítását sem tekintenénk a gravitációs törvény cáfolatának.” (Klein, 1980, 50).

⁵⁶ Klein (1980), 47.

⁵⁷ Toulmin (1979), 15.

⁵⁸ Toulmin (1979), 28.

⁵⁹ Toulmin (1979), 279 ff.

⁶⁰ Toulmin (1979), 200.

⁶¹ Toulmin (1978), 575 f.

⁶² Burleson (1979), 112; vö.: W. R. Fischer: *Toward a Logic of Good Reasons*, Quart. J. Speech, 64, 1978, 376 ff.

⁶³ Ez a körülmény kezdetben arra készítetett, hogy a bírósági tárgyalást stratégiai cselekvésnek tekintsem (Habermas–Luhmann: *Theorie der Gesellschaft*, Frankfurt/Main, 1971, 200 f.). Időközben R. Alexy (1978), 263 ff. meggyőződött arról, hogy a jogi érvelést minden institutionális kifejeződésében a gyakorlati diszkurzus különleges esetének kell tekinteni.

⁶⁴ Az érvényességi igények elmélete és az érveléslogika közötti összefüggéshez vö.: V. L. Völzing: *Begründen, Erklären, Argumentieren*, Heidelberg, 1979, 34 ff.

⁶⁵ Ezt a fontos különbséget elhanyagolja E. Tugendhat: *Vorlesungen zur Einführung in die sprachanalytische Philosophie*, Frankfurt/Main, 1976, 76 f., 219 ff.

⁶⁶ Itt csak a „valódi” értékítéletekre hivatkozom, amelyek nem-deszkriptív értékmintákon alapulnak. A deskriptív módon felhasználható kritériumok szerint rangsoroló értékeléseket igazságképes kijelentéseként fogalmazhatjuk meg, és nem tartoznak a szűkebb értelemben vett értékítéletekhez. Ilyen értelemben tesz megkülönböztetést P. W. Taylor a „value grading” és a „value ranking” között: „In order to make clear the difference between value gradings and value rankings, it is helpful to begin by considering the difference between two meanings of the word ‘good’. Suppose we are trying to decide whether a certain president of the United States was a good president. Do we mean good as far as presidents usually go? Or do we mean good in an absolut sense, with an ideal president in mind? In the first case, our class of comparison is the

thirty-five men who have actually been president. To say that someone was a good president in this sense means that he was *better than average*. It is to claim that he fulfilled certain standards to a higher degree than most of the other men who were president. 'Good' is being used as a ranking word. In the second case, our class of comparison is not the class of actual presidents but the class of all possible (imaginable) presidents. To say that a certain president was good in this sense means that he fulfilled to a high degree those standards whose complete fulfillment would define an ideal president. 'Good' is here used as a grading word. It is not possible to specify exactly to what degree the standards must be fulfilled for a man to be graded as a good president rather than as mediocre or bad. That depends on what standards one is appealing to (that is, what conception of an ideal president one has in mind), how clearly those standards are defined, to what extent the degrees to which they can be fulfilled are measurable, and how distant from reality is one's ideal." P. W. Taylor: *Normative Discourse*, Englewood Cliffs, 1961, 7 f.

⁶⁷ J. Zimmermann: *Sprachanalytische Ästhetik*, Stuttgart, 1980, 145 ff.

⁶⁸ L. fentebb, a 29. l.

⁶⁹ Vö. a következő kongresszusi beszámolót: G. Grossklaus–E. Oldemeyer (szerk.): *Werte in kommunikativen Prozessen*, Stuttgart, 1980.

⁷⁰ Ehhez a Peirce-re visszavezethető formálpragmatikai igazságelmélethez vö. most: H. Scheit: *Studien zur Konsensustheorie der Wahrheit*, Habilitationsschrift Univ. München (1981).

Az angol nyelvű idézetek fordítása

- 19°** ¹ Csupán a cselekvő személy tényleges vagy potenciális ellenőrzése alatt álló cselekvések alkalmasak dianoetikai értékelésre...
² Csupán bizonyos végcél felé irányuló cselekvések lehetnek racionálisak vagy irracionálisak...
³ A dianoetikai értékelés összefügg a cselekvő személlyel és annak célkitűzésével...
⁴ A racionalitás bírálatai csak ott helyénvalóak, ahol létezik az eszközök felhasználhatóságának és hatásfokának parciális ismerete...
⁵ A dianoetikai értékelés indokokkal mindig alátámasztható.
- 22°** „Az a tény, hogy a közösség úgy orientálódik a világ felé mint valami lényegében változatlan, ismert és másokkal közösen megismerhető felé, lehetővé teszi, hogy a közösség jogosan tegyen fel sajátos kérdéseket, melyek reprezentatív prototípusa a következő: 'Hogy van az, hogy ő látja azt és te nem?'”
- 23°** „Egy közösen osztott világ (életvilág) feltételezése a világi gondolkodók számára nem deskriptív állításként funkcionál. Ezt nem lehet meghamisítani. Inkább azon viszonyok nem korrigálható leírásaként funkcionál, amely általában jelen van az észlelők közösségének arra vonatkozó tapasztalataiban, amelyek alapján ugyanarra a világra (objektív világ) lehet következtetni... Nagyön durván mondva, a tapasztalatok (vagy, legalábbis ezen tapasztalatok jegyzékének) anticipált egyezése mások olyan közösségét feltételezi, melynek tagjai úgy vélik, hogy ugyanazt a világot észlelik, fizikai alkatuk olyan, hogy képesek való tapasztalatok szerzésére, úgy vannak motiválva, hogy 'szavahihetően' beszéljenek tapasztalataikról és akik felismerhető, közös kifejezési sémákban beszélnek. Eltérés esetén a világi gondolkodók készek az ilyen, valamint más típusú jellegzetességeket is kétségbe vonni. A világi gondolkodó

számára az eltérés alapot szolgáltat ahhoz a meggyőződéshez, miszerint egyik vagy másik feltétel, amelyet különben az egyezés anticipálásával gondoltak kieszközölni, mégsem áll. Például, világi megoldás hozható létre annak felülvizsgálásával, hogy az a másik képes-e avagy sem valós tapasztalatok szerzésére. Ennélfogva, a 'hallucináció', 'paranoia', 'elfogultság', 'vakság', 'süketség', 'hamis öntudat', stb., amennyiben egy téves vagy nem megfelelő világszemlélet mutatóiként értelmezzük őket, esetleg magyarázatul szolgálhatnak az eltérésre. Ezen megoldásoknak fontos sajátossága – amely esetleges helyes megoldásként érthetővé teszi azokat más világi gondolkodók számára –, hogy nem a *világ interszubjektivitását* kérdőjelezi meg, hanem azon módszerek helytállóságát, amelyek segítségével a világot tapasztaljuk és bemutatjuk.”

16° „Csak egyszerűen megkívánni egy csésze iszapot – irracionális, mert más indokok is kellene megkívánásához. Racionális, ha valaki azért kívánja meg a csésze iszapot, mert élvezni akarja bódító folyó-illatát. További indokokra a bódító folyó-illat élvezetének megkívánásához nincs szükség, mert ha a kívánság jellemzése az, hogy 'évezni a bódító folyó-illatot', akkor az már önmagában is elfogadható indok annak megkívánásához, tehát a kívánság racionális.”

27° „Bárki, aki részt vesz egy érvelésben, racionalitását vagy annak hiányát azzal a móddal fejezi ki, ahogyan az érvényességi igény mellett vagy ellen kínálkozó indokokkal bánik illetve felel rájuk. Ha nyitott 'az érvelés iránt', akkor vagy tudomásul veszi az érvek erejét, vagy igyekszik felelni rájuk és mindkét esetben 'racionális' módon foglalkozik velük. Ha viszont ellenkezőleg, 'süket az érvekre', akkor vagy ignorálja az ellentétes indokokat, vagy pedig dogmatikus kijelentésekkel válaszolja meg őket, és egyik esetben sem bánik 'racionálisan' a kérdéssel.”

35° „– Komoly kétely arra vonatkozóan, hogy a deduktív logikai és standard induktív logikai megközelítések elegendőek az összes, vagy legalábbis főbb legitim érvformák modellezéséhez.

– Meggyőződés, hogy vannak – és nem csupán retorikai vagy terület-specifikus – szabványok, normák vagy útmutatások, amelyek ugyanakkor nem ragadhatók meg a deduktív érvényesség, megcáfolhatatlanság és induktív erő kategóriáival.

– Abbéli óhaj, hogy egy olyan komplett okfejtési elmélet (theory of reasoning) jöjjön létre, amely túlmutat a formális deduktív és induktív logikán.

– Abbéli hit, hogy az okfejtés és logikai bírálat elméleti, nem formális ítéletelemekkel való felderítésének közvetlen implikációi vannak a filozófia olyan más ágazataira nézve mint pl. az ismeretelmélet, etika és nyelvfilozófia.

– Érdeklődés mindennemű diszkurzív meggyőződés iránt, amely a különböző típusok közti vonalak kijelölésével és a köztük előforduló átfedések iránti érdeklődéssel párosul.”

38° „Toulmin azt bizonyítja, hogy egyik pozíció sem reflexív, azaz, egyik pozíció sem indokolhatja meg saját 'racionalitását' önnöm keretén belül. Az abszolutista az Első elvek doktrinális státuszának bírálatához nem hívhat segítségül egy másik Első elvet, hogy kiinduló Első elvét igazolja. Másrészt, a relativista abban a sajátos (és önellentmondó) helyzetben van, hogy azt bizonygatja miszerint doktrinája valamiféleképp az ítéletek relativitása felett áll, ami viszont – mármint az ítéletek relatív volta – állítása szerint minden más területen érvényesül.”

58° „Mi adja meg a jogi érvek erejét a tényleges bírósági eljárások kontextusában? ... Ezen érvek – mint jogi érvek – státusa és ereje csak akkor érthető meg

teljes egészében, ha visszahelyezzük őket gyakorlati kontextusaikba és kikutatjuk, hogy milyen funkciókkal és célokkal rendelkeznek a tényleges jogi vállalkozásban. Hasonlóképpen, egy tudományos vitában kialakult érveket is szabályos és releváns módon kell bemutatni, amennyiben elsődleges igényeiket kell bírálni, racionális módon, megadva ennek lehetőségét minden érdekeltnak. De ami valóban szilárdságot és erőt kölcsönöz az érveknek, az több mint szerkezetük és rendjük. Státusuk és erejük, csak akkor érthető meg teljes egészében, ha visszahelyezzük őket eredeti kontextusukba és kikutatjuk, hogy hogyan járulnak hozzá a tudomány nagyobb vállalkozásához. Miként a jogi érvek csak olyan mértékben helytállóak, amennyire a jogi per mélyebb céljait szolgálják, a tudományos érvek is csak olyan mértékben helytállóak, amilyen mértékben tudományos megértésünk tökéletesítésének mélyebb céljait szolgálják. Ugyanez érvényes más területekre is. Az orvostudományi érvek fundamentális erejét csak oly mértékben értjük meg, amennyire megértjük magát az orvostudományi vállalkozást – hasonlóképpen mint az üzleti ügyeket, politikát, vagy bármely más területet. Az emberi aktivitás mindezen területén a következtetés és érvelés központi helyet foglal el egy nagyobb emberi vállalkozás keretén belül. És hogy megjelöljük ezt a jellegzetességet – azt a tényt, hogy mindezen tevékenység bízunk az 'indokok' és 'érvek' prezentálásában és bíráló megítélésében – racionális vállalkozásnak nevezzük majd valamennyit."

60° „Tanulmányozva a különböző területeken és vállalkozásoknál előforduló jellegzetes következtetési módok javarésztét, azonosítjuk őket, és megismerjük, hogy miként tükrözik a szóban forgó vállalkozások alapcéljait.”

62° Habár Toulmin felismeri, hogy egy igény érvényessége... végül is a közösség alkotta, megegyezésen alapuló döntések folytán jön létre, a döntő különbséget a szavatolt és nem szavatolt, megegyezés alapján hozott döntések között csak implicite ismeri fel. Nem tesz világos különbséget a konszenzus ezen eltérő formái között.”

- *
- (1) Biztosra vehető, hogy az Oakland Raiders kapja idén a szuper-kupát.
 - (2) A járványt baktériumos fertőzés okozta, amely kórteremről-kórteremre terjedt a tálalóeszközök útján.
 - (3) A vállalat legjobb évközi politikájának az tekinthető, ha ezt a pénzt rövid lejáratú kötvényekbe fekteti.
 - (4) Fel vagyok jogosítva arra, hogy bármely dokumentumba, amely cégünk irattárában az elbocsátásokra vonatkozik, betekinthessek.
 - (5) Nagyobb erőfeszítéseket kell tenned, ha női vezetőt akarsz verbuválni.
 - (6) A KING KONG új változatának több pszichológiai értelme van mint az eredetinek.
 - (7) Az aszparágusz (spárga) a liliaceaeak rendjéhez tartozik.